

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רז ומחשבה סביבתית: האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

איתי אליאב*

המאמר בוחן את המוסריות הפוליטית שבתאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רז מן ההיבט הסביבתי. במרכז המאמר עומדות השאלות: האם לפי התאוריה הפרפקציוניסטית של רז, יכולה המדינה לגלות רגישות כלפי בעיות סביבתיות, ואם כן – כיצד? השאלות עולות, בין היתר, לאור טענות של סביבתנים שלפיהן קיים מתח בסיסי בין תפיסות המאפיינות את החשיבה הליברלית לבין הצורך בשמירה על הטבע ועל איכות הסביבה. כך, למשל, נטען כי התמקדות החשיבה הליברלית בפרט האנושי כיחידת הבסיס של החשיבה בתחום המוסריות הפוליטית עומדת בסתירה עם הצורך בצמצום החירויות הנדרש להתמודדות עם אתגרים סביבתיים. לפי טענה זו, כאשר ניתנת חשיבות רבה לבחירה חופשית ולעיצוב חיי הפרט בהתאם לנטיותיו האוטנטיות, אין למדינה אפשרות אפקטיבית ולגיטימית לכוון את אזרחיה לאורח חיים בר קיימא מבחינה סביבתית.

המאמר יבחן את התאוריה הפרפקציוניסטית של רז לנוכח טענות ביקורתיות שהועלו נגד הליברליזם מנקודת מבט סביבתית. בתחילה אציג טענות אלה, אבדוק את תקפותן בנוגע לפרפקציוניזם הרזיאני, ואראה כי הן אינן נכונות לגביו. בכך יחולץ הפרפקציוניזם מההאשמה כי הוא אנטי-סביבתי. בשלב הבא אציע גם פרשנות סביבתית של הפרפקציוניזם, והמסקנה הכללית תהיה

* עורך דין ותלמיד תואר שלישי בבית הספר ללימודי הסביבה ע"ש פורטר באוניברסיטת תל אביב ובמרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב. בוגר תואר ראשון בפילוסופיה וגיאוגרפיה באוניברסיטת תל אביב, תואר ראשון נוסף במשפטים מהמרכז הבינתחומי בהרצליה, ותואר שני בפילוסופיה בהצטיינות יתרה באוניברסיטת תל אביב. המאמר מבוסס על חלק מעבודת הדוקטורט שכותרתה: "ליברליזם, סביבה ורגולציות סביבתיות: כיצד יתכן ליברליזם סביבתי?", אשר לאחרונה הוגשה לשיפוט.

תודתי נתונה למערכת כתב העת, לקורא האנונימי, לפרופסור חיים גנז ולד"ר דוד שור על הערותיהם המועילות. כמו כן, ברצוני להודות לבית הספר ללימודי הסביבה ע"ש פורטר באוניברסיטת תל אביב ולמרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים, הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב, על תמיכתם במחקר.

כי עשייה רחבה יחסית מטעם המדינה למען איכות הסביבה אינה רק מותרת לפי הפרפקציוניזם, אלא אף מתחייבת ממנו.

א. מבוא. ב. ביקורת סביבתית על הליברליזם; 1. אינדיבידואליזם ליברלי; 2. מושג החירות הליברלי; 3. ניטרליות ליברלית ומינימליות שלטונית; 4. בעייתיות בביקורת וחשיבותה. ג. הפרפקציוניזם של רו לאור הביקורת הסביבתית; 1. תפיסת הפרט הפרפקציוניסטית ואוטונומיה אישית; 2. החתירה הפרפקציוניסטית אל הטוב; 3. תפיסת החירות הפרפקציוניסטית; 4. סיכום ביניים. ד. פרשנות סביבתית של הפרפקציוניזם הרזיאני; 1. אוטונומיה אישית ופיתוח בר קיימא; 2. תפיסת הרווחה ותנאים סביבתיים; 3. הגרסה הפרפקציוניסטית של עקרון הנזק; 4. שיח זכויות וסביבתנות פרפקציוניסטית; 5. תפיסת טוב פרפקציוניסטית וסביבה; 6. הגדלה מספרית מקסימלית ובת קיימא של אפשרויות בעלות ערך; 7. חירות פרפקציוניסטית וערכים סביבתיים. ה. התנגדויות אפשריות לפרשנות הסביבתית ודחייתה; 1. ההתנגדות; 2. דחיית ההתנגדות; 3. סיכום ביניים. ו. סוף דבר.

א. מבוא

הרעיון המצוי בבסיס מאמר זה עולה מהמפגש בין שני תהליכים שהתרחשו במחצית השנייה של המאה העשרים. תהליך אחד הוא התפתחות של מודעות סביבתית והשקעת מאמצים מצד מדינות מערביות בהתמודדות עם בעיות סביבה. תהליך שני הוא התפתחות המחשבה הליברלית והסתעפותה לכמה תאוריות עיקריות, בהן התאוריה הליברלית-פרפקציוניסטית של יוסף רו. ההתפתחות במודעות הסביבתית מחד גיסא, והמעמד הדומיננטי של הליברליזם בעולם המערבי מאידך גיסא, הביאו לבחינה ביקורתית של המחשבה הליברלית מנקודת מבט סביבתית. במסגרת זו נטען כי קיים מתח בין החשיבה הליברלית לבין צורכי השעה שבהתמודדות עם בעיות סביבתיות. נראה כי ככל שהמבקרים היו פסימיים יותר לגבי עתיד האדם מסיבות סביבתיות-אקולוגיות, כך הם נטו לרוח אוטוריטרית-רודנית ואנטי-דמוקרטית, ובקריאה לפתרונות המנוגדים לערכים הומניים וליברליים.¹

1 ROBERT L. HEILBRONER, AN INQUIRY INTO THE HUMAN PROSPECT (1974); WILLIAM OPHULS, ECOLOGY AND THE POLITICS OF SCARCITY (1977); Robert Eves, Geoffrey Woodcock & Barry Munslow, *Liberal-Environmentalism and Its Impact on UK Political Parties*, 48 PARLIAM. AFF. 473, 474-475 (1995); PETER S. WENZ, ENVIRONMENTAL JUSTICE 34-35 (1988); Susan M. Leeson, *Philosophic Implications of the Ecological Crisis: The Authoritarian Challenge to Liberalism*, 11 POLITY 303 (1979); Mathew Humphrey, *Reassessing Ecology and Political Theory*, in POLITICAL

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

ישנה הסכמה רחבה שהכרחי להתמודד עם בעיות סביבה,² כי הכרה מצדן של מדינות הלאום בנחיצות התערבותן לקידום העניין, ובהטמעת אופני פעולה סביבתיים במשק הכלכלי ובחברה מהווים תנאי בסיסי לפתרון של בעיות סביבתיות-אקולוגיות.³ היות שהתמודדותן של מדינות עם נושאים סביבתיים כוללת היבטים כלכליים וחברתיים, הרי שהיא כר עשייה שבו נפגשים שיקולים מהתחום הסביבתי עם שיקולים מתחום המוסריות הפוליטית. לפיכך, מתבקש לבחון לאור הנושא הסביבתי עמדות ותאוריות מתחום המוסריות הפוליטית. בחינה כזו הפכה כיום להיבט ביקורתי בעל חשיבות רבה, שכן ככל שיגבר הלחץ על בסיס המשאבים הטבעי במהלך המאה העשרים ואחת, והבעיות הסביבתיות יחריפו, יתעצם הצורך בהתמודדות זו. תאוריות העוסקות במוסריות פוליטית אשר לא יתייחסו לנושא הסביבתי יהפכו לתאוריות פחות רלוונטיות, ומידת האקטואליות שלהן תיפגע.

למרות המתח הנטען בין ליברליזם להתמודדות אפקטיבית עם בעיות סביבה, ההתפתחות של ההגות הליברלית מתחום המוסריות הפוליטית בכלל, והגותו הפרפקציוניסטית של רו בפרט, לא כללו התמקדות מיוחדת ומפורטת בתחום הסביבתי. גם מלומדים אשר פרשו ופיתחו את התאוריות הללו לא התייחסו אליהן במידה מספקת בהקשר זה. נראה כי מבחינה זו הדיון על אודות הגותו של רו לוקה בחסך. למשל, ניתן למצוא ניתוחים ופרשנויות להגות הליברלית של ג'ון רולס מהיבטים סביבתיים שונים,⁴ אולם על הגותו של רו כמעט שלא נכתב מהיבטים אלה.

THEORY AND THE ENVIRONMENT: A REASSESSMENT 1, 1–2 (Mathew Humphrey ed., 2001).

לגבי תמיכה בהגבלות חמורות על שימוש במשאבים גם במחיר רעב, תמותה והגבלות על ילודה ראו גם 210 *MANAGING THE COMMONS*, in Garrett Hardin, *Living on a Lifeboat*, in *MANAGING THE COMMONS* 210 (John A. Baden & Douglas S. Noonan eds., 2nd ed. 1998); Garrett Hardin, *The Tragedy*; (John A. Baden & Douglas S. Noonan eds., 2nd ed. 1998).

2 *of the Commons*, in *MANAGING THE COMMONS*, בעמ' 3.
סביבתנים בעלי השקפות מתונות אינם חוששים מסכנה קיומית לאנושות, אלא מאיום על רמה בסיסית של בריאות ורווחה. לכן ככל מקרה קיים צורך בהתמודדות נרחבת עם בעיות סביבה. ראו Eric W. Orts, *Reflexive Environmental Law*, 89 *Nw. U. L. Rev.* 1227 (1995).
3 הכרה בחשיבות ההתמודדות עם אתגרים סביבתיים באה לידי ביטוי בעיסוק ההולך וגובר של מדינות לאום עם נושאים סביבתיים, וכן בהתפתחות הרבה של החקיקה הסביבתית בעולם המערבי.

4 להלן כמה דוגמאות לכתיבה על הגותו של רולס מנקודת מבט סביבתית: Wouter Achterberg, *Can Liberal Democracy Survive the Environmental Crisis? Sustainability, Liberal Neutrality and Overlapping Consensus*, in *THE POLITICS OF NATURE: EXPLORATIONS IN GREEN POLITICAL THEORY* 81 (Andrew Dobson & Paul Lucardie eds., 1993); Derek Bell, *Environmental Justice and Rawls' Difference Principle*, 26 *ENVIRONMENTAL ETHICS* 287 (2004); Errol Lord, *Environmental Policy and Political Justice: A Rawlsian Perspective*, 3 *THE INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE, SOCIETY, AND LAW* 75 (2006); Robert V. Bartlett & Walter F. Baber, *Ethics and Environmental Policy in Democratic Governance: John Rawls, Public Reason, and Normative Precommitment*, 7 *PUBLIC*

היות שהפרפקציוניזם הרזיאני הוא תאוריה ליברלית, מתבקש לבדוק לאור הביקורת הסביבתית שהוטחה בליברליזם בכלל. כפי שנראה, בבדיקה זו תהיה משמעות למאפיינים ולמרכיבים המיוחדים לתאוריה הפרפקציוניסטית. ביניהם בולטים במיוחד תפקידו של "אידאל האוטונומיה" ותפיסת המדינה כאמונה על קידום ה"טוב". השילוב של שני אלה מוביל את הפרפקציוניזם הרזיאני לתפיסה שלפיה המדינה מחויבת לפעול כדי לספק לפרט תנאים הולמים למימוש האוטונומיה, וכן כדי לעודד מימושים בעלי ערך שלה. זאת, בניגוד לתאוריות ליברליות אחרות (תאוריות אנטי-פרפקציוניסטיות כמו של רולס, נוזיק ודוורקין) הטוענות כי המדינה צריכה להיות ניטרלית בנוגע לתפיסות שונות של החיים הטובים.⁵ אמנם ייתכן כי ניתוח השוואתי ימצא נקודות דומות ונקודות שונות בין התאוריות הללו

INTEGRITY 219 (2005); Brent A. Singer, *An Extension of Rawls' Theory of Justice to*
'בעמ' WENZ; *Environmental Ethics*, 10 ENVIRONMENTAL ETHICS 217 (1988)
Daniel P. Thero, *Rawls and Environmental Ethics: A Critical Examination of*; 253–232
the Literature, 17 ENVIRONMENTAL ETHICS 93 (1995)

5 ההוגים הליברלים המרכזיים, דוורקין, נוזיק, רולס ורו, חלוקים בנושאים רבים, וקצרה כאן היריעה מלסקור את כל העניינים שבמחלוקת. ההבדל העיקרי בין הפרפקציוניזם של רו לבין התאוריות של שלושת האחרים סב סביב השאלה אם המדינה צריכה לאמץ תפיסת טוב מסוימת ולפעול לקידום של ערכים מסוימים, או שעליה להיות ניטרלית ולהימנע מלהתערב לצורך קידום תפיסת טוב כלשהי. בהקשר זה, המעמד הבסיסי של האוטונומיה האישית מוביל את הפרפקציוניזם הרזיאני לתמוך בהתערבות המדינה כדי שזו תעודד מימושים טובים של האוטונומיה. עם זאת, תאוריות ליברליות אחרות, אנטי-פרפקציוניסטיות, קוראות כל אחת בדרכה שלה לניטרליות ולאי-התערבות של המדינה בחיי הפרט ובתפיסת החיים הטובים שלו. ראו JONATHAN QUONG, *LIBERALISM WITHOUT PERFECTION* 19 (2011). ההבדל הבסיסי הזה מוביל למחלוקת באשר לתפקיד המדינה לגבי חלוקת משאבים בחברה. דוורקין אוחז בתפיסה שוויונית וסבור כי המדינה צריכה לחלק מחדש נכסים, בין היתר, על ידי מיסוי פרוגרסיבי ומתן שירותים נרחבים לאזרחים, למשל בתחום הבריאות. זאת, מתוך העיקרון הבסיסי של "דאגה וכבוד שווים לכול" (equal concern and respect). עם זאת, בניגוד לרו, לדעת דוורקין אין להשתמש במיסוי ובחלוקה מחדש של המשאבים כדי לקדם או לדחות פעילויות מסוימות, רעיונות או דרכי חיים. נוזיק יוצא מעיקרון ליברטריאני בסיסי הקורא למתן הגנה חזקה על זכויות של קניין פרטי. הוא מתנגד לכל חלוקה מחדש של המשאבים על ידי המדינה. בנוסף, הוא מתנגד להטלת מסים יותר מהמינימום הנדרש כדי לשמור על ביטחונם של האזרחים על ידי משטרה וצבא, וכדי לשמור על הקניין הפרטי ופעילות השוק החופשי באמצעות מערכת משפטית. לדידו, כל גביית מס מעבר לכך היא הפרת זכות הקניין של האזרח ואינה לגיטימית. לעומתו, רו ודוורקין, כל אחד בדרכו שלו אוחז בתפיסה שוויונית ודואג לקיומם של תנאים למימוש אוטונומיה. נוזיק תומך בקפיטליזם בלתי-מרוסן המנוכר לקשיי הקיום של החלשים והעניים. הוא מעדיף להגן על החירות השלילית על פני שוויון בתנאי החיים או במצב הכלכלי ועל פני הספקה של תנאים למימוש אוטונומיה לכול. רולס הוא אנטי-פרפקציוניסט. זאת, היות שגם הוא סבור כי המדינה אינה צריכה להתערב בחיי האזרחים ובתפיסת החיים הטובים שלהם, ועליה להיות ניטרלית לגבי תפיסות שונות של הטוב. באשר לתפקיד המדינה, רולס אינו מסכים עם רו, דוורקין ונוזיק לגבי נושא חלוקת המשאבים. אמנם הוא מצדד במעין תפיסת ביניים אשר אינה מגבילה את הפער בין העשירים לעניים, אולם הוא גם דוגל בצדק חלוקתי שלפיו, בין היתר, פערים חברתיים וכלכליים צריכים לשפר באופן מרבי את המצב האובייקטיבי של החלשים ביותר כך שכל אזרח יצא נשכר משיתוף הפעולה החברתי.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

לגבי נושאים סביבתיים, אך טרם עריכת השוואה כזו, כל תאוריה ליברלית ראויה לניתוח ולהערכה מנקודת מבט סביבתית אשר יתמקדו רק בה. אם כן, מאמר זה אינו עוסק בהשוואה שבין התאוריה הפרפקציוניסטית לתאוריות ליברליות אחרות מן ההיבט הסביבתי, אלא מתמקד בניתוח סביבתי של הפרפקציוניזם הרזיאני בלבד.⁶ במאמר זה אראה כי הגנה על הסביבה אינה רק מותרת לפי הפרפקציוניזם הרזיאני, אלא אף מתחייבת ממנו, ואקשור אותו עם הרעיון הכללי שבו תומכים סביבתנים רבים לגבי פיתוח בר קיימא. זהו צעד ראשון בפרשנות סביבתית של הפרפקציוניזם, שהרי ניתן לממש את הרעיון של פיתוח בר קיימא באופנים שונים ואף מנוגדים, ולשם השגת מטרות סביבתיות שונות. תידרש עבודה פרשנית נוספת כדי לפרט ביתר דיוק את העמדות העולות מן הפרפקציוניזם בסוגיות ובמחלוקות שונות בענייני סביבה, בהמשך לקו הפרשני המוצע כאן. נראה כי ככל שנתקדם בזמן ויגבר הלחץ על בסיס המשאבים הטבעי, יגבר גם הצורך לפתח את החשיבה הפרפקציוניסטית בהקשרים סביבתיים ולהבהיר את העמדות העולות ממנה לגבי אפשרויות שונות של עשייה סביבתית. המאמר מביט אפוא אל עתיד הפרפקציוניזם, ואל פיתוחו במאה העשרים ואחת, בעולם שבו המחשבה הסביבתית צפויה לתפוס מקום מרכזי.

ב. ביקורת סביבתית על הליברליזם

בעקבות ההתפתחות של המודעות הסביבתית החלו להופיע ביקורות אשר טענו לחשיפה של מאפיינים אנטי-סביבתיים בליברליזם. הביקורת לא הופנתה באופן ישיר כלפי הפרפקציוניזם של רו, אלא כלפי הליברליזם בכלל. נראה כי היא התיימרה לבקר את המחשבה הליברלית באשר היא, מבלי להבחין בין זרמים שונים בה, וככזו היא למעשה מבקרת גם את הפרפקציוניזם של רו. המבקרים הסביבתיים של הליברליזם טענו כי הוא מהווה גורם דומיננטי ליצירת "רעות סביבתיות",⁷ וכי התמודדות עם בעיות סביבה במסגרתו בעייתית ביותר.⁸ לפי הביקורת, בעייתיות זו נובעת מכמה הנחות בסיסיות, ערכים

6 ייתכן כי אם תיערך השוואה סביבתית בין תאוריות ליברליות שונות, ימצאו היבטים שבהם הפרפקציוניזם אינו ייחודי מן ההיבט הסביבתי. באותה נשימה, סביר כי מאפיינים ייחודיים של הפרפקציוניזם הרזיאני אשר אינם קיימים בתאוריות ליברליות אחרות, ייחדו אותו מהן גם מן ההיבט הסביבתי.

7 Andrew Vincent, *Liberalism and the Environment*, 7 ENVIRON. VALUES 443 (1998)

8 OPHULS, לעיל ה"ש 1, בעמ' 1, 3 ו-167; Val Plumwood, *Inequality, Ecojustice, and Ecological Rationality*, in DEBATING THE EARTH, THE ENVIRONMENTAL POLITICS READER Daniel Faber, *The Political Ecology of American Capitalism: New Challenges for the Environmental Justice Movements*, in THE STRUGGLE FOR ECOLOGICAL DEMOCRACY, ENVIRONMENTAL JUSTICE MOVEMENTS IN THE UNITED STATES 27 (Daniel Faber ed., 1998).

ועקרונות מרכזיים של הליברליזם: (1) הנחת האינדיבידואליזם; (2) מושג החירות; (3) העיקרון שלפיו המדינה הליברלית צריכה להיות ניטרלית (ובעלת תפקיד מינימלי).⁹ בשלושת החלקים הראשונים של פרק זה אציג את הביקורת הסביבתית על שלושת המאפיינים הללו של ההגות הליברלית. בחלק הרביעי של הפרק אצביע באופן כללי על הבעייתיות שבביקורת זו, אך אראה גם מדוע מדובר בביקורת חשובה.

1. אינדיבידואליזם ליברלי

גרט הרדין (Garrett Hardin) הצביע במאמרו המפורסם "הטרגדיה של נחלת הכלל" (The Tragedy of the Commons) על הנזק הסביבתי הבלתי־נמנע שיתרחש עקב פעילותם של אינדיבידואלים רציונליים בקניין המשותף כאשר אינטרסים אישיים בלבד הם הבסיס לקבלת החלטותיהם. המאמר מצביע על הצורך שבניהול נחלת הכלל, ועל טרגדיה בלתי־נמנעת שתתחולל אם היא לא תנוהל.¹⁰ מהיווצרות הטרגדיה ניתן להסיק כי כל עוד הרווח של האינדיבידואל נתפס כטוב הבסיסי והמשמעותי ביותר, הרי הדבר יוביל להתנהגות אשר תזיק לאינטרס הציבורי ותפגע בסביבה.¹¹

אזהרה זו של הרדין היא אחת מאבני הדרך הראשונות של הביקורת הסביבתית על הליברליזם. שכן, ככל שניתן להכליל, ההגות הליברלית מאופיינת, בין היתר, בהתמקדותה בהנחה שלפיה יחידת הבסיס של החשיבה המוסרית והפוליטית היא האדם כפרט

9 כמו כן, קיימת ביקורת שלפיה אין בליברליזם כל התייחסות לטבע או לסביבה הטבעית כשלעצמם, וכי במסגרת הליברליזם חשיבות הטבע היא אינסטרומנטלית בלבד. ראו בעניין זה Vincent, לעיל ה"ש 7. זוהי ביקורת הנמתחת מנקודת מבט אקווצנטרית, המשווה בין מעמד האדם למעמדם של גורמים טבעיים אחרים. תפיסה זו אינה רווחת בציבור ואף לא בקרב מקבלי ההחלטות, ובדרך כלל ההתמודדות עם בעיות סביבה נעשית במסגרת של חשיבה הרואה לנגד עיניה קודם כול את האינטרסים האנושיים. לפיכך המאמר לא יעסוק בביקורת זו, ויתרכז בשלוש הביקורות שאוזכרו לעיל המתמייחסות לתפיסות ליברליות של אינדיבידואלים, חירות וניטרליות.

10 Hardin, *The Tragedy of the Commons*, לעיל ה"ש 1. מאמרו של הרדין היווה נקודת ציון חשובה בהיסטוריה של המחשבה הסביבתית במאה העשרים. הרדין הציג באופן חד את האתגר שבהתמודדות עם תהליכים המדלדלים את המשאבים הטבעיים באמצעות מטאפורת שדה המרעה הציבורי (The Commons) שאליה יכולים רועים להביא את פרותיהם למרעה בחינם. היות שהשימוש בשדה הוא חופשי, הרי שכל רועה ישאף להגדיל את מספר הפרות שהוא מביא לרעות בשדה. שכן, כל פרה נוספת תגדיל את רווחיו כאשר הוא מחזין את העלויות. עם עליית מספר הפרות, יגדל הלחץ על משאבי האחו עד לקריסתם, ובעקבות הקריסה ימותו הפרות – זו הטרגדיה של נחלת הכלל. תוצאה סופית עגומה זו מבוססת על רציונליות המאפיינת כל אחד מהרועים. שהרי כל רועה השואף למקסם את רווחיו יפעל באופן המתואר לעיל, ואם יגביל את מספר הפרות מתוך כוונה למנוע את הטרגדיה, הוא ימצא את עצמו עם פחות משאבים כאשר זו תתחולל.

11 Michael B. Metzger, *Private Property and Environmental Sanity*, 5 *ECOLOGY L.Q.* 793, 806 (1975). ייתכן שהרדין חשב שהליברליזם יביא לאסון, אך מסקנה חלופית ממאמרו היא כי ניתן לפתור בעיות סביבתיות באמצעות הפרטה.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

(האינדיבידואל). עוד מאפיין בולט של ההגות הליברלית הוא החשיבות שהיא מייחסת לאינטרסים של הפרט ולפעולתו מתוך בחירה חופשית, בהתאם לנטיותיו האוטנטיות. נאמר על ההגות הליברלית, לסוגיה השונים, כי היא נשענת על השקפה שלפיה הצדקת ההסדרים החברתיים צריכה להיות מבוססת על כבוד לפרט האנושי וליכולותיו, כך שכל איש ואישה יוכלו לקבלה.¹² ניתן גם לומר כי ליברלים רואים באדם פרט, ערך מוסרי כשלעצמו, ומייחסים חשיבות רבה למימושו העצמי, בהתאם לנטיותיו ולכוחותיו הפנימיים.¹³ ליברלים מדגישים באופן מיוחד את חשיבות ההגדרה העצמית שלו (self-determination).¹⁴ הם סבורים כי האדם צריך להגדיר את עצמו ואת זהותו, להחליט מה ברצונו לעשות בחייו, כיצד לעצבם ולאיזה כיוון לכוונם.¹⁵ ליברלים גם דוחים בדרך כלל את ההשקפה שלפיה התרבות, הקהילה והמדינה הן מטרות כשלעצמן, וסוברים כי הן יכולות להיות מטרות משניות הנגזרות מאינטרסים של אינדיבידואלים.¹⁶ מנגד, הוגים קהילתיים ביקרו את הליברלים על כך שהתמקדו בעיקר בבני האדם כיחידים וזנחו היבטים שונים בעלי ממד קהילתי בחיים האנושיים. לדידם, ליברלים טועים כאשר הם מבססים את הגותם על יחידים ומתעלמים מהקשרים חברתיים, מתרבות, ממנהגים, ממערכות יחסים ומההשפעה של ההשתייכות הקהילתית על הזהות.¹⁷

מבקרים סביבתיים אשר ביקרו את תפיסת האינדיבידואל הליברלית אימצו את קו המחשבה הקהילתני ופיתחו אותו כביקורת סביבתית. הם טענו כי תפיסת האינדיבידואל הליברלית היא תפיסה אטומיסטית (atomistic individualism)¹⁸ שבמסגרתה האדם הבודד נתפס כ"מספיק לעצמו" (self-sufficient), כאישיות המתקיימת במנותק מסביבתה הטבעית (והקהילתית). לדעתם, האינדיבידואליזם הליברלי גורם לפרט לפעול בעיקר מתוך

.Jeremy Waldron, *Theoretical Foundations of Liberalism*, 37 THE PHIL. Q. 127 (1987) 12

WESTERN LIBERALISM: A HISTORY IN DOCUMENTS FROM LOCKE TO CROCE 25 (E.K. Bramsted & K. J. Melhuish eds., 1978) (להלן: WESTERN LIBERALISM). 13

WILL KYMLICKA, CONTEMPORARY POLITICAL PHILOSOPHY: AN INTRODUCTION 214 (2nd ed. 2002). 14

כמו כן, הם גם מדגישים כי לכל אדם איכויות משלו, שלהן ערך מיוחד, וכי הוא תופס את עצמו במונחים אישיים (personal terms). ראו: ANDREW HEYWOOD, POLITICAL IDEOLOGIES: AN INTRODUCTION 28–29 (3rd ed. 2003) Jeremy Waldron, *Liberalism*, in ראו גם .ROUTLEDGE ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY 598, 600 (Edward Craig ed., 1998) 15

Waldron, שם. 16

למשל, לפי צ'ארלס טיילור המושג אטומיזם מהווה הצהרה לגבי המספיקות העצמית של האדם לבדו. זוהי השקפה על טבע האדם המובילה גם להצהרה לגבי קדימות הפרט וזכויותיו על פני החברה. ראו Charles Taylor, *Atomism*, in COMMUNITARIANISM AND INDIVIDUALISM 29, 32 (Shlomo Avineri & Avner De-Shalit eds., 1992) Daniel Bell, *Communitarianism*, in THE STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY (Edward N. Zalta ed., 2012), <http://plato.stanford.edu/entries/communitarianism/> (4.11.2013). 17

להרחבה על משמעויות שונות של המושג "אטומיזם" ראו HEYWOOD, לעיל ה"ש 15, בעמ' 47, 29 ו-327. 18

אינטרסים אישיים צרים, לפתח אדישות וניכור כלפי הטבע (והחברה) ולהיות חסר כל מודעות אקולוגית (וחברתית).¹⁹ אינדיבידואליזם כזה, שבמסגרתו בני אדם רואים את עצמם כישויות נפרדות העומדות כשלעצמן, יוצר ביניהם גם תחרות וריחוק. לנגד עיניהם עומד בעיקר עתידם הפרטי. המוטיבציה הבסיסית שלהם, המונעת מהרצון לרווח אישי, מובילה אותם לאמץ דרכי פעולה שיגרמו בסופו של דבר להרס הכללי ייאלץ לשאת. נטען כי תפיסה כזו מכחישה את התלות ההדדית בין בני אדם ואת התלות שלהם במערכת האקולוגית, שבה "הכול קשור להכול".²⁰ כך, במקום לחיות בהרמוניה עם הטבע בני האדם מתייחסים אליו כאובייקט וחיים במאבק עמו. הם פועלים ללא לאות כדי להפיק ממנו את צורכיהם, משנים אותו ופוגעים בו. ככל שהדבר גורם לבעיות סביבתיות המסכות להם נזקים, הם פונים, במקרה הטוב, לחפש אחר פתרונות טכניים-הנדסיים.²¹ קן מחשבה זה מוביל לטענה שלפיה אימוץ גישה סביבתית יתאפשר אם הפרט יראה את עצמו כחלק מחברה ויגדיר מחדש את האינטרסים שלו כעולים בקנה אחד עם אלה של הכלל.²²

2. מושג החירות הליברלי

19 להרחבה ראו למשל Freya Mathews, *The Ecological Self* 13–14 (1991). כן ראו Val Plumwood, *Has Democracy Failed Ecology? An Ecofeminist Perspective*, in *ECOLOGY AND DEMOCRACY* 133, 149–151 (Freya Mathews ed., 1996). לגבי הקשר בין האינדיבידואליזם הליברלי לפעולה מתוך אינטרסים אישיים צרים ראו Waldron, לעיל ה"ש 15, בעמ' 601.

20 Metzger, לעיל ה"ש 11, בעמ' 796.

21 נטען כי תפיסת הפרט הליברלית אינה מותירה מקום לחשיבה על "טוב ציבורי" או "טוב משותף", ובמסגרתה אף אידאולוגיה אינה יכולה להצדיק הקרבה של הפרט לטובת צורכי הקבוצה. ראו שם, בעמ' 818. זאת, בעוד שלפי הליברליזם, האינטרס העצמי של כל אדם אינו צריך להיות מוכפף לאינטרס משותף כלשהו, אלא עליו להיות מתועל לפרודוקטיביות כלכלית לרווחתו ולמטרותיו האישיות. יוצא כי הטוב הציבורי מוגדר כהצטברות של "טובין אינדיבידואליים". במסגרת תפיסה כזו חסר מושג של זכויות קהילתיות וחברתיות, וכל טוב ציבורי צריך להיות מפותח לאור זכויות הקניין של פרטים. הגדרה צרה כזו של הטוב הציבורי, היעדר זכויות חברתיות והדגשת ההגנה על קניין פרטי (לרבות כזה המוחזק באמצעות תאגידים) – כל אלה מגבילים את יכולת המדינה להתמודד עם אתגרים סביבתיים ואת פיתוח הרגולציה הסביבתית בצורה מתאימה. ראו Matthew Alan Cahn, *Environmental Deceptions: The Tension Between Liberalism and Environmental Policymaking in the United States* 1–8 (1995). בעקבות כך, כאשר בעיה ציבורית-סביבתית רחבה עומדת בקונפליקט עם זכויות של פרטים, המדיניות הליברלית עומדת לצד הפרטים ומספקת פתרונות דלים לטיפול בפעולות הפוגעות במשאבים משותפים. לכן, כך נטען, המדיניות הסביבתית הליברלית מאופיינת בשיח שמטרתו העיקרית היא להרגיע את הדאגה בציבור. זאת, באמצעות מחויבות לפיתוח כלכלי בעוד שביצועי הרגולציה הסביבתית רחוקים מלספק את מטרותיה המוצהרות. ראו שם, בעמ' 17–18.

22 Julie Davidson, *Sustainable Development: Business as Usual or a New Way of Living?*, 22 *ENVIRONMENTAL ETHICS* 25, 27–28, 35–42 (2000).

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

הסביבה מציבה גבולות למה שבני האדם יכולים לעשות מבלי שהיא תינזק באופן בלתי- הפיך. על מנת שלא נחרוג מ"יכולת הספיגה" של הטבע, הרי יש להגביל את השימוש במשאבים ואת ייצור הפסולת והזיהום. לפיכך, על פי הביקורת הסביבתית, נוצר מתח בסיסי בין הזכות הליברלית לחירות לבין הצורך בצמצום החירויות הנדרש לשם התמודדות אפקטיבית עם אתגרים סביבתיים. ניתן היה לחפש פתרון לכך במציאת סיבות טובות שלא לשמור על הסביבה, אך נטען כי יש להגדיר מחדש סיבות לגיטימיות להגבלת החירות מטעמים סביבתיים.²³

פסימיזם סביבתי הוביל לא אחת למסקנה כי יש לשלול מן הפרט חירויות רבות המוקנות לו במסגרת הליברליזם.²⁴ נבואות זעם לגבי תרחישי אסונות אקולוגיים עוררו את המודעות לכך שיש לנקוט בדחופות פעולות קיצוניות כדי לנסות למנוע את האסון הממשמש ובא. למשל, רוברט היילברונר (Heilbroner) טען כי על המדינות המערביות לחפש הגדרה מחודשת של חירות ושל הגבולות הלגיטימיים לשימוש המדינה בכוח לצורך אכיפה. לדעתו, יש לצמצם תחומים רבים של חירות, בייחוד במישור הכלכלי, ותקופת המעבר לחירות המצומצמת החדשה תהיה כרוכה בסבל. לדבריו, זהו מאבק במסורת של חירויותינו האישיות וקיומנו האטומיסטי, ומספרו עולה רוח טוטליטרית המנוגדת למסורת הליברלית.²⁵ גם לפי הרדין, מתבקש לשמור על המשאבים הטבעיים ולהגביל את השימוש בהם, אפילו אם הדבר כרוך בהגבלת ילודה או יגרום לתמותה מרעב.²⁶

דוגמה מובהקת לביקורת סביבתית ספציפית על תפיסת החירות הליברלית היא זו הממוקדת בתחום הכלכלי, בין היתר, נגד השוק החופשי.²⁷ ככל שהיקף הייצור גדל, כך יש צורך בכמות גדולה יותר של חומרי גלם, והפגיעה בסביבה גדלה.²⁸ השיטה הכלכלית- קפיטליסטית המאפיינת את הליברליזם דואגת לאספקה של טובין וסחורות באופן שאינו מתיישב עם הצורך לשמור על הסביבה. נטען כי הרעיון שלפיו המדינה צריכה להטיל

MARCEL WISSENBURG, GREEN LIBERALISM: THE FREE AND THE GREEN SOCIETY 33–34, 23
38–39 (1998).

גם הוגים סביבתיים מרכזיים שאינם מייצגים את הזרם הפסימי, כגון דובסון, הסכימו כי נושא החירות הוא עניין מכריע בהתמודדות עם בעיות סביבה ראו ANDREW DOBSON, GREEN 24
POLITICAL THOUGHT 150 (4th ed. 2007).

HEILBRONER, לעיל ה"ש 1, בעמ' 137–138. 25
Hardin, *The Tragedy of the Commons*, לעיל ה"ש 1, בעמ' 13, 15; Hardin, *Living on a* 26
Lifeboat, שם, בעמ' 219–220.

Tony Smith, *The Case against Free Market Environmentalism*, 8 J. AGR. & ENVIRON. 27
ETHICS 126 (1995). נטען בהקשר זה כי ספרו של אדם סמית "עושר העמים", אשר התפרסם בשנת 1776 (לרבות רעיון כלכלת ה-*Laissez-Faire*), מבוסס על הנחה בדבר קיומו של שפע אקולוגי. בנוסף, נטען כי הספר הוא גילוי דעת לכך שניתן להשיג חופש פוליטי באמצעות ניצול כלכלי של השפע שהתגלה ב"עולם החדש" (אמריקה), וכן כי מדובר בביטוי לשאיפה לצמיחה כלכלית אינסופית אשר אינה עולה בקנה אחד עם סופיות המשאבים. ראו OPHULS, לעיל ה"ש 1, בעמ' 144–145.

CAHN, לעיל ה"ש 21, בעמ' 14. 28

מגבלות על פעילות הפרטים – לרבות על אופן השימוש במשאבים פרטיים – ולקיים מדיניות סביבתית המיושמת באמצעות רגולציה, קורא תיגר על הבסיס האידיאולוגי של הסדר הפוליטי-הליברלי.²⁹

מתוספת לאמור הטענה שלפיה סביבתנים שאינם ליברלים מוכנים ומסכימים להטיל הגבלות על מגוון חירויות שעליהן ליברלים היו מתקשים להסכים.³⁰ טענה המופיעה בהקשר זה היא כי הגבלת חירותו של האדם (הפוגע במערכת האקולוגית) בהווה על מנת להגן על אנשי הדורות הבאים בעייתית מבחינת ליברלים. זאת, היות שאנשי העתיד אינם יכולים לקבל הגנה משפטית בהווה,³¹ ולא ניתן להעדיפם על פני בעלי זכויות אקטואליות.³² עם זאת, יש לציין כי אין קשר הכרחי בין ליברליזם לבין נטייה שלא להגביל את חירותו של הדור הנוכחי למען הדורות הבאים. הגבלה כזו מתאפשרת למשל במסגרת התאוריה של רולס העוסקת גם בצדק בין-דורי.³³ ובכל זאת, באופן כללי, ליברלים יתייחסו לכל איום על החירות כחשד רב, בייחוד כאשר מדובר בחירות בסיסית ומוכנת מאליה, וכאשר ההגבלה מנומקת בכך שהיא תביא לשיפור באיכות החיים.³⁴

בנוסף, מקרים שבהם הוודאות להתרחשותם ולהיקפם של נזקים סביבתיים אינה קרובה מקשים עוד יותר על הסכמת הליברלים להגבלה של חירויות. בשל חוסר ודאות מדעי, קיים לא אחת קושי להוכיח את הקשר הסיבתי שבין הפעולה ה"פוגעת" לבין התוצאה של נזק סביבתי עתידי. כאשר לא ברור אם אכן ייגרמו נזקים סביבתיים, או אם קיימת הסתברות ממשית להיווצרותם, יתקשו הליברלים להסכים על הגבלה של חירויות יותר מאשר אחרים שאינם ליברלים. ככל שמידת ההגבלה המבוקשת חמורה יותר, וככל שחוסר הוודאות, אם ייגרם נזק סביבתי, גדול יותר, כך קטן הסיכוי שהליברלים יקבלו את הגבלת החירות כדבר לגיטימי. כלומר, בין הסביבתנים (בעלי הביקורת) ובין הליברלים יתעורר ויכוח לגבי מידת הוודאות או ההסתברות לנזק הנדרשת לצורך הגבלת החירות. נטייתם של הליברלים תהיה

29 שם, בעמ' 13–14.
 30 ROBYN ECKERSLEY, THE GREEN STATE: RETHINKING DEMOCRACY AND SOVEREIGNTY 95 (2004).
 31 Ted Allen, *The Philippine Children's Case: Recognizing Legal Standing for Future Generations*, 6 GEO. INT'L ENVTL. L. REV. 713, 729–733 (1993). להרחבה ראו בהקשר זה על הדיון לגבי זכויותיהם של האנשים בדורות העתידיים: AVNER DE-SHALIT, WHY POSTERITY MATTERS: ENVIRONMENTAL POLICIES AND FUTURE GENERATIONS 112–122 (1995).
 32 הבעייתיות העולה מהצורך להגביל את החירות בהווה בשל פגיעה צפויה באנשי הדורות הבאים אינה ייחודית לליברליזם.
 33 למשל, הגבלת דור ההווה למען הדורות הבאים מעוגנת בתאוריה של רולס באמצעות "עקרון השמירה" (Saving Principle). ראו JOHN RAWLS, A THEORY OF JUSTICE § 44 (1971); JOHN RAWLS, JUSTICE AS FAIRNESS: A RESTATEMENT § 49.1 (Erin Kelly ed., 2001). להרחבה על תפיסת הצדק הבין-דורי של רולס ראו דוד הד "צדק בין-דורי" מורה צדק – עיונים בתורתו של רולס 74 (דניאל אטאס ודוד הד עורכים, 2007).
 34 ראו ביקורתו של Hayward המצוטטת אצל DOBSON, לעיל ה"ש 24.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

להגביל את החירות רק כאשר מידת הוודאות או ההסתברות לנזק גבוהה, ואילו נטייתם של הסביבתנים האנטי-ליברלים תהיה "ללכת על בטוח". הם ידרשו לפעול לפי עקרון הזהירות המונעת, ולהגביל את החירות מיד כשייווצר חשש לנזק, ולו לנזק קל שההסתברות להיווצרותו אינה גבוהה במיוחד.³⁵

3. ניטרליות ליברלית ומינימליות שלטונית

העלאת קרנו של הפרט האנושי כפרט והדגשת זכויותיו נועדה, בין היתר, להגן עליו מהשלטון. לפי טענה זו, יש להגביל את כוחה של המדינה בכל הנוגע להתערבותה בחיי הפרט. תפקידה וסיבת קיומה הם הגנה על האזרח, על קניינו, על חירותו ועל יתר זכויותיו, ואין לראותה כבעלת תפקיד תרבותי או כלכלי.³⁶ דוגמה לכך ניתן לראות ברעיון ה-Laissez faire של אדם סמית, אשר חשב כי מתפקידה של הממשלה למלא תפקידים מוגבלים בלבד. עליה לספק לפרט ביטחון, להגן עליו מפני אי-צדק ודיכוי, ולספק לו גם שירותים ציבוריים שאינם רווחיים או שאין לצפות כי אדם פרטי ייקח על עצמו לספקם.³⁷ כמו כן, אין זה מתפקידה של המדינה להכתיב לאזרחיה מטרות מוסריות, העדפות ותפיסה מסוימת של "החיים הטובים", ועליה להיות ניטרלית לגבי העדפות ותפיסות הטוב השונות של אזרחיה.³⁸ הפעילות בשדה הפוליטי אינה אמורה לתמוך בסגנון חיים זה או אחר, ותפקידו של השלטון אמור להיות מינימלי.

המבקרים הסביבתיים ביקרו את התפיסות הללו של הניטרליות והתפקיד המינימלי. לפי הביקורת, הניטרליות שהמדינה מחויבת לה באה להבטיח את החירות של כל פרט ופרט

35 עקרון הזהירות או עקרון הזהירות המונעת (precautionary principle) הוא עיקרון שפותח לצורך התמודדות עם חוסר הוודאות המדעית. לפי העיקרון, ככל שחוסר הוודאות גדול יותר, כך יש צורך להגביר את מידת הזהירות. הרעיון הבסיסי הוא כי קיומו של סיכון פוטנציאלי מצדיק לנקוט משנה זהירות. המשמעות היא הימנעות מפעולות אשר עלולות ליצור סיכון. מדובר אפוא בהיפוך נטל ההוכחה. אם לצורך מניעה של פעולה היה דרוש קודם להוכיח כי היא תגרום לתוצאה מסוכנת, הרי שלפי עיקרון זה יש להימנע מביצוע הפעולה כאשר קיים חוסר ודאות לגבי תוצאותיה הטומן בחובו סיכוי לסכנה. ראו WISSENBERG, לעיל ה"ש 23, בעמ' 183-186. לטענת וויסנבורג, עיקרון זה אינו יכול להתקבל במסגרת דמוקרטיה ליברלית, שם בעמ' 185. בניגוד לדעתו של וויסנבורג, יש הסבורים כי עקרון הזהירות המונעת עשוי לסייע ביצירת אפשרותם של הסדרים סביבתיים הכוללים הגבלות על החירות במסגרת ליברלית. ראו Simo Kyllonen & Marjukka Laakso, *Environmental Challenges for Liberalism: The Case of Climate Change*, 1 INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICS AND ETHICS 365 (2001). פרט למתח הנטען בין עקרון הזהירות המונעת לחירות הפרט העיקרון אינו חף מבעיות. להרחבה ראו STEPHEN BREYER, BREAKING THE VICIOUS CIRCLE: TOWARD AN EFFECTIVE RISK REGULATION (1993); Cass R. Sunstein, *Beyond the Precautionary Principle*, 151 U. PA. L. REV. 1003 (2003).

36 WESTERN LIBERALISM, לעיל ה"ש 13, בעמ' 7, 158 ו-388.

37 שם, בעמ' 145. בעקבות אדם סמית ה-"Anti-étatisme" המשיך להתפתח בהגותם של הרברט ספנסר ואחרים. ראו שם, בעמ' 583.

38 RONALD DWORKIN, A MATTER OF PRINCIPLE 191 (1985).

לממש את העדפותיו ואת תפיסת החיים הטובים שלו. לפיכך, המדינה לא תוכל לתמוך בתפיסת חיים סביבתית דווקא. הביקורת טוענת כי קשה להעלות על הדעת שכל בני האדם, ללא יוצא מן הכלל, ירצו לממש את חירותם רק באופן ההולם יעדים סביבתיים, ותמיד יהיה מי שירצה לממש את חירותו באופן המנוגד ליעדים אלה. הביקורת מניחה כי ההתמודדות עם בעיות סביבה כרוכה בשינוי יסודי באורח החיים וכן במעבר לסגנון חיים אחר באופן קבוע (להבדיל משינוס מותניים זמני עקב בעיות נקודתיות, כגון מלחמה למשל). מחויבות לסגנון חיים סביבתי נראית מנוגדת לחופש בבחירת סגנון חיים שהוא מרכזי לתפיסות ליברליות.³⁹ נטען כי משמעות קבלתה של קיימות (sustainability) היא הפחתה בצריכה, שינוי בדפוסי הייצור, הפחתה בשימוש במכונות, הקטנת המוביליות במרחב ומעבר לתחבורה חסכונית באנרגיה ובחומרי גלם. משמעות קבלת קיימות היא גם שינוי באופן פעילותנו בעבודה ובזמננו הפנוי, הגבלת הצמיחה והפיתוח, שינויים מבניים במוסדות השלטון ואימוץ דפוסים אחרים של תכנון מרחבי. כל אלה מובילים לשינוי בסגנון חיים. אפילו תמיכת המדינה בחיים על פי קריטריונים צנועים של פיתוח בר קיימא יכולה להוביל למתחים קשים בין המדינה לבין האזרחים האוחזים בסגנון חיים של צריכה גבוהה.⁴⁰ עוד נטען כי מחויבות המדינה לניטרליות עומדת בסתירה גם עם חינוך סביבתי. חינוך כזה תומך בתפיסת טוב באופן המפר את מחויבות המדינה לניטרליות.⁴¹ מכאן שחינוך מטעם המדינה שיתמוך בסביבתנות כתפיסת טוב אינו לגיטימי מבחינה ליברלית, והוא מהווה פטרנליזם של המדינה כלפי הפרט.⁴²

4. בעייתיות בביקורת וחשיבותה

הביקורת אינה מבחינה דייה בקיומם של זרמים ליברליים שונים, ובחילוקי דעות פנימיים בליברליזם.⁴³ היא אינה ערה מספיק למגוון הרעיונות השונים הכלולים בהגות הליברלית, ורואה בליברליזם אחדות הגותית-תרבותית אחת האשמה, אולי לא לבדה, במצב הסביבתי-אקולוגי העגום שאליו נקלענו. על מבקרי הליברליזם מן ההיבט הסביבתי לתת את הדעת

39 Waldron, לעיל ה"ש 12, בעמ' 130; Davidson, לעיל ה"ש 22, בעמ' 41; Wouter Achterberg, *Can Liberal Democracy Survive the Environmental Crisis? Sustainability, Liberal Neutrality and Overlapping Consensus*, in THE POLITICS OF NATURE: EXPLORATIONS IN GREEN POLITICAL THEORY 81, 82–83 (Andrew Dobson & Paul Lucardie eds., 1995).

40 שם, בעמ' 88–90.

41 Dirk Willem Postma, *Taking the Future Seriously: On the Inadequacies of the Framework of Liberalism for Environmental Education*, 36 J. PHILOS. EDUC. 41, 42–44 (2002).

42 M. Bonnett, *Chapter 9. Education for Sustainable Development*; 49, 44–43, בעמ' 43–44, 49; *Sustainability a Frame of Mind*, 37 J. PHILOS. EDUC. 675, 676–677 (2003).

43 וולדרון כתב כי ליברלים אינם מסכימים ביניהם לגבי תפיסה של קניין, שוויון כלכלי ותפקיד המדינה. על משמעות החירות והקשר בין מטרות אישיות לבין מטרות חברתיות. ראו Waldron, לעיל ה"ש 15, בעמ' 599–600. כמו כן, ראו לעיל ה"ש 5.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

לכך שההגות הליברלית ומושגיה עוברים תהליך מתמיד של שינוי, התפתחות, הגדרה מחדש ופרשנות.⁴⁴ הליברליזם אינו הגות "אחת", וקיימים הבדלים משמעותיים בין תפיסות ליברליות שונות ובין הגותם של הוגים ליברלים שונים. במכלול האדיר של ההגות הליברלית ניתן למצוא את הביטוי "ליברליזם" ככותרת לדעות שונות ואף מנוגדות מבחינות אלו או אחרות.⁴⁵

למרות האמור, חשיבות הביקורת היא במיקוד תשומת הלב ביחס שבין ליברליזם על זרמיו השונים לבין התחום הסביבתי. חשוב להעמיק ולחקור על אודות היחס בין המחשבה הליברלית לבין האתגרים הסביבתיים שבפניהם אנו ניצבים. קריאה מחודשת של ההגות הליברלית לאור הביקורת מסבה את תשומת הלב לשאלות נוקבות: מהו הבסיס התאורטי הקיים בכל תאוריה ליברלית להתמודדות עם בעיות סביבה, ומהן ההשלכות הפרקטיות שלו. הבהרת התשובות לשאלות אלה תסייע לליברלים שונים ולסביבתנים האוחזים בתפיסות עולם ליברליות לעצב את דעתם בנוגע למדיניות סביבתית ולדרכי הפעולה והאמצעים שבהם יש להשתמש, או להימנע מלהשתמש, בעת ההתמודדות עם אתגרים סביבתיים.

ייתכן כי הביקורת הסביבתית מוצדקת בנוגע לגרסאות מסוימות של ההגות הליברלית, או בנוגע להוגים מסוימים. כשלעצמי, אני סבור כי היא אינה מוצדקת בדרך כלל. במסגרת התפתחות הליברליזם עוצבו תפיסות שונות שמהן עולות עמדות מורכבות ומעניינות בנוגע לעניינים סביבתיים. ניתן לומר בכלליות כי בניגוד לביקורת, הליברליזם דווקא מאפשר להצדיק מדיניות סביבתית, גם אם היא כרוכה בהטלת איסורים ומגבלות. לפי הליברליזם, המסגרת הפוליטית צריכה להתחשב באינטרסים של בני אדם שונים ובדרישות מנוגדות, ובאותו זמן לספק ביטחון ולמצוא פשרה בין הניגודים.⁴⁶ הטלת איסורים במסגרת הליברליזם היא עניין ממוסד. רובנו מרוצים מעצם קיומן של הגבלות המוטלות על ידי מערכת החוקים ועל ידי מוסכמות המוקיעות חוסר כבוד, ניצול ואלימות. אנו מקבלים

44 לפי ססיל פאבר (Cécile Fabre), תאוריות ליברליות מסוגלות להתמודד עם בעיות העולם המשתנה שבו אנו חיים, ויכולת זו מעידה על בריאות אינטלקטואלית ודינמיות המאפיינות אותן. ראו (2007) Cécile Fabre, Justice in a Changing World 162–163.

45 למשל, ריצ'ארד פלטמן ציין כי הליברליזם מעולם לא היה תאוריה קבועה. לדבריו, חסידי הליברליזם מצדדים במגוון רב ומשתנה של דעות. היסטוריונים ומבקרי הליברליזם חלוקים ביניהם לגבי הרעיונות והנטיות העיקריים של הליברליזם. ראו Richard E. Flathman, (1997) Toward a Liberalism 2; Jone Kekes, Against Liberalism (1989). לפי וולדרון, אם נבחן את מגוון הדעות המסוגלות כליברליות, לא סביר שנמצא קבוצה מסוימת של דוקטרינות או עקרונות המקובלים על כולם כליבה או כמהותה של האידאולוגיה הליברלית. ראו Waldron, לעיל ה"ש 12, בעמ' 127. על ריבוי המשמעויות של המונח ליברליזם ראו גם Waldron, לעיל ה"ש 15.

46 שם, בעמ' 598.

חוקים אלה כמגנים על החירות ולא כפוגעים בה.⁴⁷ מכאן, מוצדק וראוי כי המדינה תנקוט צעדים מתאימים כדי למנוע הרס סביבתי הפוגע באדם, באמצעות התחשבות בניגודי אינטרסים שונים ועריכת האיזונים הנדרשים. מדחייה כללית זו של הביקורת, אשר גם היא חוטאת בהיעדר התייחסות למגוון הפנימי של ההגות הליברלית, אפנה לברוק באילו מובנים הביקורת אינה מוצדקת בנוגע לפרפקציוניזם הליברלי של רוז.

ג. הפרפקציוניזם של רוז לאור הביקורת הסביבתית

בפרק זה אבחן את הפרפקציוניזם לאור הביקורת הסביבתית. בחלקו הראשון אתמודד עם הביקורת כלפי האינדיבידואליזם הליברלי, בחלקו השני אעסוק בביקורת על הניטרליות הליברלית, ובחלקו השלישי אדון בביקורת על תפיסת החירות. בשלושת החלקים הללו יוצגו מאפיינים עיקריים של הפרפקציוניזם הרלוונטיים ללימודו מנקודת מבט סביבתית, ובכל אחד מהם נראה כיצד הביקורת אינה נכונה כלפי הפרפקציוניזם.

1. תפיסת הפרט הפרפקציוניסטית ואוטונומיה אישית

הגותו של רוז באה כתגובה לביקורת הקהילתית שהופנתה נגד הליברליזם.⁴⁸ ברוח הביקורת הקהילתית ובדומה לה, שלל רוז את האינדיבידואליזם אשר זוהה באופן מסורתי עם הליברליזם, ואת ביסוס המוסריות הליברלית על אינדיבידואליזם זה.⁴⁹ תחת זאת, הוא טוען למוסריות ליברלית שלא על בסיס אינדיבידואליסטי.⁵⁰

כיצד רוז מיישר את ההדורים בין דחייתו את האינדיבידואליזם הליברלי המסורתי עם דאגה לחירות הפרט האנושי? לטענתו, הקיום של מוסדות חברתיים מסוימים, נוהגים ומוסכמות, מה שהוא מכנה "צורות חברתיות" (social forms), הם חיוניים ביותר כדי ליצור לכל פרט אפשרויות בחירה נגישות שהן בעלות ערך. למשל, ההזדמנות להינשא נגישה רק בנסיבות שבהן קיים מוסד הנישואין. רוז סבור כי כאשר הרשויות פועלות באופן המקדם צורות חברתיות כמו נישואין ומגן עליהן, הן אינן מפרות את חירות הפרט, אלא מחזקות

47 אפילו איסור להתאכזר לבעלי חיים נהנה מתמיכה ציבורית במסגרת הליברליזם: Michael Hannis, *Freedom, Environmentalism and the Liberal State* 10 (MAVE Dissertation, Lancaster University, 1998).

48 Margaret Moore, *Perfectionist Arguments for Liberalism*, in FOUNDATIONS OF LIBERALISM 144, 151 (1993).

49 לפי רוז, תפיסת מוסר תיקרא אינדיבידואליסטית אם היא תפיסה של מוסריות הומניסטית אשר אינה מכירה בערך פנימי של טובין קולקטיביים. ראו JOSEPH RAZ, THE MORALITY OF FREEDOM 198 (1986).

50 לפי רוז, החוט המקשר והעובר דרך הנטען לאורך הספר כולו הוא הביקורת נגד האינדיבידואליזם וכן המאמץ לטעון למוסריות ליברלית על בסיס שאינו אינדיבידואליסטי. שם, בעמ' 18.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

אותה. וההפך, סדר פוליטי אשר אינו מספק תמיכה למוסד הנישואין נכשל מלספק לחבריו את האפשרות, שהיא בעלת ערך, אשר מוסד זה מציע.⁵¹ כלומר תמיכה בצורות חיים בעלות ערך היא עניין חברתי ותרבותי. מימוש של צורת חיים בעלת ערך על ידי אדם בודד, במנותק מחברה ומתרבות, אינה אפשרית. על מנת לממש צורת חיים בעלת ערך יש צורך בתרבות אשר תכיר בה ככזו ואשר תתמוך בה, הן על ידי היחס הציבורי כלפיה והן על ידי המוסדות הפורמליים.⁵²

שליטת האינדיבידואליזם הליברלי המסורתי באה אצל רו לידי ביטוי גם בדחייה של התפיסה שלפיה המוסר מבוסס על זכויות הפרט. במסגרת מוסר כזה, הזכויות מקבלות מעמד של עקרונות בסיסיים משני טעמים. הצדקת הזכויות אינה מניחה כל עיקרון מוסרי אחר, ויתר העמדות המוסריות נובעות מהן.⁵³ בניגוד לכך, רו סבור כי המוסר והמוסריות הפוליטית אינם מבוססים על זכויות.⁵⁴ הוא מוצא כמה חסרונות לתאוריות מוסר המבוססות על זכויות,⁵⁵ וכאשר הוא שולל את התאוריות האלה הוא למעשה דוחה את תפיסת המוסר המכונה "moral individualism".⁵⁶

לשיטת רו, עיצוב העולם המוסרי מבוסס על התפקיד המכונן של התרבות המשותפת מצד אחד, ועל פעולת האדם הבודד מן הצד האחר.⁵⁷ הוא סבור כי זו טעות לזהות את האוטונומיה האישית עם זכות לאוטונומיה כזו. לדידו, אין זכות לאוטונומיה אישית, אלא אוטונומיה היא בגדר אידאל. כלומר החירות מבוססת על אידאל של אוטונומיה אישית, אך אידאל זה אינו מוגן על ידי זכות לאוטונומיה. ההיגיון שעומד מאחורי עמדה זו עולה

51 ראו שם, בעמ' 162. כמו כן ראו Robert P. George, *The Unorthodox Liberalism of Joseph Raz*, 53 THE REVIEW OF POLITICS 652, 658 (1991).

52 Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 162.

53 שם, בעמ' 193–194.

54 זאת, בניגוד לדוורקין, למשל, אשר הציע כי זכויות האינדיבידואל הן הבסיס של המוסריות הפוליטית. הצעה אשר בהמשך יושמה גם על המוסר בכללותו. ראו שם, בעמ' 193.

55 רו מביא שלוש דוגמאות המראות לטענתו כי תאוריות מוסר המבוססות על זכויות נגועות בשטחיות: (1) הוא מבחין בין דברים שאדם "צריך לעשות" (ought to do) לדברים שאדם "חייב לעשות" (duty to do). בהקשר זה, אדם צריך לעשות מה שהוא חייב לעשות, אך אינו חייב לעשות מה שהוא צריך לעשות. תאוריות מוסר המורכבות מזכויות וחובות אינן מאפשרות מתן משמעות מוסרית לסיבות רגילות לפעולה, ואינן נותנות את הדעת כלל לסיבות כאלה; (2) תאוריות מוסר המבוססות על זכויות אינן מעניקות משמעות למעשים של נתינה מעבר לנדרש, אף שמעשים אלו ראויים בשל כך לשבח, ואשר אין רע מוסרי באי-עשייתם. במילים אחרות, תאוריות מוסר אלו אינן מכירות בערך המוסרי של ביצוע פעולות שאין חובה לעשותן; (3) תאוריות מוסר המבוססות על זכויות גם לא מכירות בערך מוסרי פנימי של נדיבות וחתירה לשלמות (excellence); ראו שם, בעמ' 195–198.

56 שם, בעמ' 193.

57 שם.

מהטענה שלפיה יכולתו של הפרט להשיג אוטונומיה אישית תלויה בקיומם של טובין קולקטיביים (public goods).⁵⁸

אכן, זכויות פרט רבות תורמות לאפשרותה של אוטונומיה, אך אף רשימה של זכויות קונקרטריות כאלה לא תספיק למטרה זו. לשם קיום אוטונומיה יש צורך בהספקה של טובין קולקטיביים.⁵⁹ המגוון הקיים של טובין אלה וטבעם מגדיר את האפשרויות הנגישות לבני אדם, והוא אחד מהגורמים המשפיעים על רמת הרווחה (well-being) שלהם. טובין כאלה מכוננים את האפשרות של אוטונומיה ולא ניתן לייחס להם תפקיד משני.⁶⁰ במילים אחרות, האידאל של אוטונומיה אישית אינו מוגן על ידי זכות הפרט לאוטונומיה, משום שאוטונומיה אפשרית רק אם יתקיימו מגוון של טובין ציבוריים.⁶¹ לשיטתו של רוז, אין זה מתפקידן של זכויות ליברליות אופייניות לבטא עקרונות בסיסיים, מוסריים או פוליטיים, ואף לא להגן על אינטרסים אישיים של האדם הבודד שהם בעלי משקל אבסולוטי. תפקיד הזכויות הוא להגן על בסיס התרבות המוסרית והפוליטית של הקהילה באמצעות הסדרים מוסדיים או מוסכמות פוליטיות.⁶²

היבט נוסף בתפיסת הפרט של רוז קשור באופן הדוק למשמעות שהוא מעניק למושג האוטונומיה האישית.⁶³ האוטונומיה האישית במשנתו של רוז היא בעלת ערך פנימי.⁶⁴ היא מהווה טוב מוסרי העומד בבסיס משנתו ועיקרון מכונן בתאוריה הפוליטית שלו. לשיטתו, אוטונומיה אישית היא בעלת ערך, אך לא ניתן להפוך אדם לאוטונומי. לדבריו, "אפשר להביא את הסוס אל המים אך אי-אפשר להכריח אותו לשתות". כלומר, אדם הוא אוטונומי אם הוא קובע את מסלול חייו בעצמו,⁶⁵ או לפחות מכון אותם ככל שניתן בתנאי המציאות החיצונית. אדם אוטונומי שולט במידה מסוימת בגורלו, הוא מעין סופר, באופן חלקי,⁶⁶ של

58 שם, בעמ' 246–247. כמו כן ראו Joseph Raz, *Rights and Individual Well-Being*, 5 RATIO JURIS 127 (1992). מאמר זה פורסם גם כפרק השלישי בספר JOSEPH RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN: ESSAYS IN THE MORALITY OF LAW AND POLITICS 44–59 (1994).

59 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 246–247.

60 ראו שם, בעמ' 207.

61 שם, בעמ' 246–247.

62 שם, בעמ' 245.

63 לפי רוז, הרעיון המרכזי שעומד מאחורי האידאל של אוטונומיה אישית הוא שהאדם צריך לחיות את חייו שלו עצמו. האדם האוטונומי הוא סופר (באופן חלקי) של חייו. כמו כן, אידאל האוטונומיה האישית הוא החזון שלפיו בני אדם שולטים בדרגה מסוימת בגורלם ומעצבים אותו באמצעות רצף של החלטות לאורך החיים. שם, בעמ' 369. רוז מזכיר כי אוטונומיה היא עניין של דרגה, וכי אדם יכול להיות יותר או פחות אוטונומי. ראו שם, בעמ' 154. לתיאור נוסף של תפיסת האוטונומיה ראו שם, בעמ' 204.

64 George, לעיל ה"ש 51, בעמ' 656.

65 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 407.

66 לפי רוז, אף אדם אינו יכול לשלוט בחייו באופן מלא. אוטונומיה מוחלטת היא בלתי-אפשרית ומהווה חלום בלתי-קוהרנטי. ניתן לפתח את האוטונומיה האישית רק במסגרת של אילוצים ביולוגיים וחברתיים, ובאמצעות קיום מגוון משמעותי של אפשרויות בחירה נגישות בשלבים שונים של החיים. שם, בעמ' 204, 255. הקיום של אפשרויות רבות מורכב בחלקו מקיום של

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

חייו, מעצב את מסלולם, מאמץ פרויקטים אישיים, מפתח יחסים ומקבל על עצמו מחויבויות. אלה הופכים את הרגשת הכבוד העצמי והשלמות האישית לקונקרטיים.⁶⁷ לפי רו, האוטונומיה היא מרכיב מכונן של החיים הטובים. הוא סבור כי כאשר חייו של אדם מהווים "יצירה" שהוא עצמו יצר, או שהוא תרם ליצירתה תרומה רחבה ומשמעותית, הרי שחייו הם אוטונומיים.⁶⁸ יש להדגיש כי דבריו של רו על אודות חייו של אדם כ"יצירה" נאמרים מתוך מודעות לכך שאין הדבר תלוי רק באדם היחיד, אלא גם בחברה שבה הוא חי, בתנאי חייו ובמגוון האפשרויות הנגישות לו לבחירה. כלומר תפיסת האינדיבידואל של רו אינה תפיסה אוטונומיסטית, ומשנתו אינה מנתקת את הפרט וטובתו מן הקהילה ומהסביבה האנושית והטבעית שבה הוא חי.

לאור כל האמור, הביקורת הסביבתית שהופנתה כנגד תפיסת האינדיבידואל הליברלית אינה מוצדקת בנוגע לפרפקציוניזם של רו.

2. החתירה הפרפקציוניסטית אל הטוב

הביקורת הסביבתית הממוקדת בניטרליות ובמינימליות שלטונית אינה נכונה בנוגע לפרפקציוניזם של רו, משום שהפרפקציוניזם אינו ניטרלי בנוגע לערכים, אלא מחויב במוצהר לקדם את הטוב. הזרם המרכזי של התאוריה הפוליטית הליברלית הוא אנטי-פרפקציוניסטי והניטרליות היא אחד ממאפייניו המרכזיים,⁶⁹ אולם רו מבצע תפנית חדה בנוגע לרוח ליברלית כללית זו. לטענתו, האנטי-פרפקציוניזם אינו מוצדק ואף בלתי-אפשרי, והמדינה אינה צריכה להיות ניטרלית בנוגע לתפיסות שונות של הטוב. דחיית הניטרליות באה לידי ביטוי בשני אופנים עיקריים: הראשון הוא תפיסת האוטונומיה האישית, והשני הוא תפקידה של המדינה.

(א) תפיסה של אוטונומיה השוללת ניטרליות

רו טוען כי המדינה צריכה לקדם את האוטונומיה האישית כתפיסת טוב. אף שהוא רואה באוטונומיה מרכיב מכונן של החיים הטובים, ואף שלדעתו המדינה מחויבת לכבד את חירות הפרט ובחירותיו, הוא אינו מוצא ערך באוטונומיה, אם מימושה נעשה באמצעות

תנאים חברתיים מסוימים. אדם לא יכול להיות עורך דין, כירורג, פסיכיאטר או ארכיטקט בחברה שבה מקצועות אלה, והמוסדות שקיומם מניח, אינם קיימים. למשל, ארכיטקט הוא מי ששייך למקצוע הזוכה להכרה חברתית. שם, בעמ' 206. רו מעלה את השאלה מהי רמת השליטה הנדרשת לפרט על מנת שחייו יהיו אוטונומיים. שם, בעמ' 373.

67 שם, בעמ' 154, 369.

68 שם, בעמ' 408.

69 כלומר הזרם המרכזי בחשיבה הליברלית כולל דרישה לניטרליות של המדינה בנוגע לשאלות שנויות במחלוקת לגבי תפיסת החיים הטובים, ושולל את העובדה כי המדינה תפעל על בסיס אידאליים מוסריים שנויים במחלוקת (תפיסות טוב שאין לגביהן הסכמה כללית). George, לעיל ה"ש 51, בעמ' 654. כמו כן ראו ה"ש 5 לעיל.

בחירות רעות. רז אינו טוען כי אדם אינו נחשב לאוטונומי אם הוא נכשל מלשאוף אל הטוב. זאת, מאחר שאוטונומיה עבור רז מורכבת מעצם קיומן של אפשרויות בחירה ומאופן פעולת האדם המממש את נטיותיו וכישרונותיו הטבעיים. עם זאת, האוטונומיה מוערכת כאשר היא מכוונת אל הטוב.⁷⁰

לאור תפיסה זו של האוטונומיה האישית, המטרה של הפעולה הפוליטית היא, בין היתר, לאפשר לבני אדם לממש תפיסות תקפות של הטוב, ולרפות את ידיהם ממימוש תפיסות ריקות או רעות של הטוב.⁷¹ כלומר מקומה המרכזי של האוטונומיה האישית בתאוריה אינו מוביל את רז לאמץ ניטרליות או עמדה אנטי-פרפקציוניסטית בנוגע למדינה, אלא להפך.⁷² המדינה צריכה לקדם באופן פעיל תפיסות תקפות של הטוב אצל אזרחיה. עם זאת, היות שעל המדינה לכבד את האוטונומיה האישית, הרי שעליה להימנע מלכפות עליהם לקבל תפיסות אלה. שכן חיים אוטונומיים אינם יכולים להתקיים בכפייה.⁷³ אך היעדר כפייה מצד המדינה אין משמעו כי היא מחויבת לניטרליות, ובאפשרותה לקדם תפיסות של הטוב שבהן היא חפצה שלא באמצעי כפייה. לפיכך האוטונומיה האישית והיעדר ניטרליות מצד המדינה מתקיימים במשנתו של רז זה לצד זה. האוטונומיה האישית מהווה אבן יסוד בתאוריה, והיעדר הניטרליות חיוני כדי לאפשר למדינה לתמוך במימוש האוטונומיה בכיוונים בעלי ערך.⁷⁴

(ב) תפקיד המדינה

לשיטתו של רז, תפקיד המדינה הוא לקדם את המוסר⁷⁵ ולפעול לקידום רווחת אזרחיה.⁷⁶ כיבוד האוטונומיה האישית מחייב כי לפרט תהיה נגישות למבחר הולם של אפשרויות בחירה בעלות ערך. לפיכך מוטלת על המדינה החובה ליצור תנאים שבהם מבחר כזה אכן יהיה נגיש לפרט.⁷⁷ בכך רז דוחה את הרעיון של שלטון מינימלי. הוא איננו מכחיש את

70 לפי רז, כאשר אדם בוחר מתוך חירות ובאופן אוטונומי בפעולה רעה מבחינה מוסרית, הרי האוטונומיה במקרה כזה אינה בעלת ערך. כמו כן, בחירה אוטונומית באפשרות מוסרית רעה גורמת לכך שהחיים יהיו גרועים ממצב מקביל שאינו אוטונומי. ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 381, 411, וגם George, לעיל ה"ש 51, בעמ' 657.

71 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 133.

72 Patrick Neal, *Perfectionism with a Liberal Face? Nervous Liberals and Raz's Political Theory*, 20 SOCIAL THEORY AND PRACTICE 25, 28 (1994).

73 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 371. רז מצייץ כי אין לראות את האוטונומיה כפועל יוצא של תוכן החיים, אלא יש לראותה כתלויה בדרך שבה האדם מילא את חייו באותו תוכן. שם, בעמ' 371.

74 בהמשך נידרש לשאלה אם ערכים סביבתיים כלשהם אמורים להיות חלק מתפיסת ה"טוב" בעיני הפרפקציוניסט הרזיאני. ראו סעיף ד.5 להלן.

75 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 415.

76 לתפיסת הרווחה של רז אתייחס בפירוט בסעיף ד.2 להלן.

77 המדינה לא נדרשת לקיים אפשרויות בחירה מסוימות כלשהן, אלא מגוון הולם של אפשרויות בחירה בעלות ערך. ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 373, 418, 425. המדינה גם אינה מחויבת לספק לכל האנשים את אותן האפשרויות. לדידו אין סיבה לדאגה מבחינה מוסרית אם לאנשים

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

הטענה הליברלית המסורתית שלפיה השלטון מטיל לעתים איום על חירות הפרט, אך הוא מאמץ תפיסה אחרת שלפיה השלטון יכול ליצור תנאים אשר יאפשרו לפרט ליהנות ממידה רבה יותר של חירות, ולמעשה מוטלת עליו חובה לעשות זאת.⁷⁸ תחת ההשקפה כי השלטון מהווה בראש ובראשונה איום על החירות, רו מאמץ השקפה הפוכה שלפיה יש לראות בשלטון מקור אפשרי לחירות ולהרחבת היקפה.⁷⁹ על השלטון לספק טובין קולקטיביים רבים היות שהם מכוננים את אפשרות האוטונומיה.⁸⁰

רו מסביר את חובת השלטון לקדם באופן פעיל את האוטונומיה האישית גם בעזרת הבנה חדשה שהוא מעניק לעקרון הנזק (harm principle) של ג'ון סטיוארט מיל. תפקידו של עקרון הנזק במשנתו של מיל היה להגביל את התערבות המדינה בחיי הפרט ולהתיר התערבות כזו רק על מנת למנוע נזק לאחר.⁸¹ אצל רו עקרון הנזק מהווה חלק מדוקטרינה מוסרית ופוליטית רחבה. האוטונומיה האישית, כפי שרו תופס אותה, מספקת עבורו את הבסיס המוסרי לעיקרון זה.⁸² הוא נגזר ממוסריות הרואה באוטונומיה אישית אחד מיסודותיו החשובים ביותר של המוסר ומרכיב חיוני של החיים הטובים.⁸³ לפי רו, תהיה זו טעות לחשוב כי עקרון הנזק בא להגן על האחר רק מפני פעולות הגורמות לו לנזק ביחס למצבו הנוכחי, או מפני פעולות המצמצמות את האוטונומיה שלו. לעתים גם אי-פעולה יכולה לפגוע באחר ולהקטין את מידת האוטונומיה ביחס לזו שהייתה יכולה להיות לו, וגם בכך יש לראות נזק.⁸⁴ למעשה אמנם, לפי מיל עצמו, אדם יכול לפגוע באחרים לא רק על ידי פעולה, אלא גם באמצעות אי-פעולה, ובכל מקרה הוא אחראי על הפגיעה.⁸⁵ אולם רו מוסיף כי הנזק מוגדר ביחס למצב שהיה יכול להיות לאותו אדם לו המדינה הייתה ממלאת את חובותיה כלפיו, ביניהן גם החובה לקדם את האוטונומיה. כלומר עקרון הנזק של רו אינו מכיר רק בחובת המדינה למנוע אבדן במידת האוטונומיה, אלא הוא מבוסס גם על חובת המדינה לקדם אותה לרמה נאותה. לדידו של רו, נזק הוא מצב שבו מידת האוטונומיה של הפרט קטנה מזו שהייתה צריכה להיות לו. וזאת, אם המדינה הייתה ממלאת את חובתה

שונים באותה מדינה יהיו אפשרויות שונות, ראו RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל

ה"ש 58, בעמ' 23.

78 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 18.

79 שם, בעמ' 18–19.

80 שם, בעמ' 207.

81 TUDOR JONES, MODERN POLITICAL THINKERS AND IDEAS: AN HISTORICAL INTRODUCTION

(2002) 94–95, 88.

82 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 400.

83 שם, בעמ' 415.

84 רו מביא דוגמאות לכך. לפי דוגמה אחת, נניח מקרה שבו לאדם נכה יש זכות חוקית להיות מועסק בכל מקום עבודה ששיעור העובדים הנכים בו עומד על פחות מארבעה אחוזים מכלל העובדים. אם המעסיק לא יקבל את הנכה לעבודה באותו מקום, הרי הנכה ייפגע. זאת, אף שמצבו לא הורע. לפי דוגמה נוספת, כאשר לווה החייב כסף למלווה דוחה את תשלום ההחזר הרי המלווה הוא שייפגע. זאת, אף שמצבו לא הורע. שם, בעמ' 416.

85 JOHN STUART MILL, ON LIBERTY 26 (1863).

לקדם את האוטונומיה.⁸⁶ אם כן, לפי רז, קיימת חובה שלטונית לפעול כדי לשפר את מצב האזרחים גם לפי עקרון הנזק. זוהי חובה הרחבה בהרבה מהחובה השלילית של אי-התערבות לפי מיל.⁸⁷ על המשמעות העולה מכך בנוגע לתחום הסביבתי אעמוד בהמשך.⁸⁸ במקביל לתפקיד המדינה כמקדמת את המוסר, רז טוען כי המדינה אינה כופה סגנון חיים. מצד אחד, אין היא אמורה להגן על אפשרויות גרועות מבחינה מוסרית או לספק אפשרויות כאלה.⁸⁹ להפך, עליה לרפות את ידי מי שבוחר בחירות מוסריות גרועות, ובמקרים שבהם בחירות אלה גורמות נזק לאחרים היא אף צריכה להתערב ולמנוע זאת בכפייה בהתאם לעקרון הנזק. מן הצד האחר, היא יכולה לתמוך בסגנונות חיים רצויים מבחינה מוסרית ולעודדם מבלי להידרש לאמצעים דרקוניים, למשל על ידי הענקת כבוד, מתן מענקים ומלגות וכו'.⁹⁰ לפי רז, אפיון כזה של המדינה אינו מנוגד לפלורליזם ערכי,⁹¹ ומאפשר קיומן של צורות חיים רבות, לרבות כאלה אשר אינן מתאימות זו לזו.⁹² הפלורליזם הערכי הוא מרכיב תאורטי חשוב בתאוריה של רז – מרכיב המתוכנן להראות כי הפרפקציוניזם אינו מוביל למדיניות בלתי-ליברלית.⁹³ זאת, אף שהמדינה אינה אמורה להיות ניטרלית, ועליה לפעול כדי לקדם את הטוב.

- 86 Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 416–418. ראו גם Paul M. Wood, Biodiversity and Democracy: Rethinking Society and Nature 171 (2000).
- 87 על תפקיד המדינה לפי רז ראו Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 17–18, 20, 27, 411.
- 88 להתייחסות למשמעות הסביבתית של עקרון הנזק על פי נוסח רז, ראו בסעיפים 3. ד ו- 7. ד להלן.
- 89 Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 16–17, 381, 410–412; כמו כן, Maria Davradou & Paul Wood, *The Promotion of Individual Autonomy in Environmental Ethics*, 22 ENVIRONMENTAL ETHICS 73, 78 (2000).
- 90 Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 161.
- 91 לדברי רז, פרפקציוניזם עולה בקנה אחד עם פלורליזם מוסרי, שבמסגרתו מתקיימות צורות חיים רבות בעלות ערך מוסרי אשר אינן מתאימות זו לזו. ראו שם. כמו כן ראו בעניין זה George Elinor Mason, *Value Pluralism*, in THE STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY (Edward N. Zalta ed., 2011), <http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/value-pluralism/> (נבדק לאחרונה ב- 4.11.2013). הפלורליזם של רז בא לידי ביטוי גם בכך שהוא מתנגד לחיקוק של "חוקי מוסר" ושולל בעיקרון את השימוש בחוק הפלילי כדי להגן על הסביבה המוסרית של הקהילה מפני השפעות של מידות רעות, ראו George, שם, בעמ' 662–663.
- 92 קיומן של צורות חיים שאינן מתאימות זו לזו גורם לקונפליקטים בין אלה האוחזים בהן, כך שנוצרת תחרות בין אותן צורות חיים מנוגדות. רז קורא למצב זה "פלורליזם ערכי תחרותי" (competitive value pluralism). לפי רז, לאור הנחיצות בשימור קיומן של צורות חיים אלה יש צורך לרסן את פעילותם וכוונותיהם של הצדדים לקונפליקט באמצעות עקרונות של סובלנות. חובת הסובלנות (duty of toleration) היא מרכיב בדוקטרינת חירות רחבה ומהווה היבט של חובת כיבוד האוטונומיה, ראו Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 400–407.
- 93 Neal, לעיל ה"ש 72, בעמ' 31.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

3. תפיסת החירות הפרפקציוניסטית

ראינו כי אחד מתפקידיה החשובים של המדינה הוא לספק מגוון רחב של אפשרויות בחירה בעלות ערך כדי שהפרט יוכל לעצב את חייו באופן אוטונומי, מתוך חירות. דברים אלה מעורפלים מעט באשר להבחנה בין תפיסת האוטונומיה האישית לתפיסת החירות. האם המושגים "אוטונומיה אישית" ו"חירות" במשנתו של רו חד הם? האם הם מילים נרדפות? ובכן, מדובר בשני מושגים נבדלים. המונח חירות נוגע למגוון אפשרויות הבחירה שהספרה החברתית והפוליטית מאפשרת או יוצרת. ככל שקיים מגוון גדול יותר של אפשרויות בחירה, כך קיימת חירות רבה יותר. החובה המוטלת על המדינה לספק מידה הולמת של חירות על ידי הספקת טווח נאות של אפשרויות בחירה בעלות ערך מבוססת על אידאל האוטונומיה האישית. תפיסת החירות של רו, כחלק מהתאוריה הפוליטית שלו, באה לממש אידאל זה.

בד בבד עם ביסוס החירות על אידאל האוטונומיה, רו טוען כי לא ניתן לבסס את החירות על "הנחה מוקדמת של חירות" (presumption of liberty), וכי הבנת החירות כמבוססת על הנחה זו מוליכה שולל.⁹⁴ לפי הנחה כזו, יש להתנגד לכל פעולה פוליטית המכחישה או המגבילה את חירותו של מאן דהו בכל דרך שהיא. אלה הסבורים כי הגבלת החירות לעולם אינה מוצדקת, יאמצו את ההנחה המוקדמת של החירות ויטענו כי היא בלתי־ניתנת להפרכה. אולם לדברי רו, טענה זו אינה מאפיינת את הליברליזם,⁹⁵ ואכן אף אחת מהתאוריות הליברליות המרכזיות אינה טוענת כי חירות היא בגדר ערך מוחלט. אי־מוחלטות זו והמחויבות הכללית של הפרפקציוניזם לפלורליזם ערכי מאפשרים במקרים מסוימים את הגבלתה, באמצעות עריכת איזונים מתאימים.

נראה כי המבקרים הסביבתיים, אשר טענו כי הגבלה של החירות מטעמי סביבה אינה יכולה להיות מוצדקת במסגרת הליברליזם, אוחזים ב"הנחה מוקדמת של החירות". רו טוען כי לא ניתן להתבסס על הנחה זו. ביקורת זו אינה נכונה באשר לפרפקציוניזם. זאת, מאחר שכמו תאוריות ליברליות אחרות, גם הפרפקציוניזם אינו מעניק לחירות ערך מוחלט ומאפשר להגביל אותה.

התאוריה הרזיאנית מוסיפה הבחנה בין מימוש טוב של החירות למימוש רע שלה, ואף הבחנה בין מימוש טוב יותר למימוש טוב פחות. לפי רו, אנו מרגישים אינטואיטיבית כי חירויות מסוימות חשובות יותר מאחרות,⁹⁶ אך ניתוח מושג ה"חירות" לא יוכל לומר מהו ערכן של חירויות שונות.⁹⁷ ניתוח כזה גם לא יוכל להראות כיצד לפעול כאשר מתקיימת

94 Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 8–11.

95 שם, בעמ' 11.

96 שם, בעמ' 13.

97 ניתוח כזה גם לא יסייע לנו לקבוע מה ייחשב הגבלה של חירות או התערבות בחירותו של אדם. ראו שם, בעמ' 13–14.

התנגשות בין מימושים שונים של חירות.⁹⁸ תפיסת החירות של רז מספקת פתרון לקשיים אלה. לדידו, אין הגדרה של חירות שהיא ניטרלית מערכים שהם נפרדים מהחירות עצמה.⁹⁹ כל הערכה של הדרגה, המשקל או מידת החשיבות שבה מאופיינת פעולה אשר נעשית מתוך חירות, תלויה במידת חשיבותם של ערכים אחרים שהיא מממשת. ככל שפעולה הנעשית מתוך חירות מקדמת ערכים חשובים יותר, כך יש לייחס לחירות במקרה זה משקל גדול יותר וכך להפך. עם זאת, רז סבור כי החירות היא גם בעלת ערך פנימי. הוא רואה בחירות ערך נפרד, אך ערך זה אינו יכול להתקיים במנותק מערכים אחרים המשולבים בו.¹⁰⁰ הוא מבחין בין הפן הצורני של החירות (בחירה של פעולה מתוך חירות) לבין תוכן הפעולה שנבחרה, ורק כאשר הפעולה שנבחרה מממשת את הטוב, הרי מדובר בבחירה בעלת ערך. השילוב שרז עושה בין חירות כערך פנימי לבין היותה מכשיר לקידום ערכים אחרים, יחד עם עמדתו הבלתי-ניטרלית, יוצרת תפיסה מסוימת של חירות. במסגרת תפיסה זו, ישנו חוט שני המשותף לכל החירויות אשר בעזרתו ניתן לדרגן על סולם אחד, ולהסביר מדוע ניתן להעדיף מימושים מסוימים של החירות על פני מימושים אחרים, ומדוע קידום חירויות מסוימות בשדה הפוליטי חשוב יותר מקידום חירויות אחרות.¹⁰¹ בהמשך אעמוד על תרומת מאפיינן זה של תפיסת החירות הרזיאנית להתמודדות עם בעיות סביבתיות.¹⁰²

4. סיכום ביניים

הצגתי את עיקרי משנתו של רז הרלוונטיים לביקורת הסביבתית. במסגרת זו הצבעתי על אידאל האוטונומיה האישית, שהוא עיקרון מכונן בתאוריה הפוליטית של רז, ועל החשיבות שהוא מעניק להקשר החברתי-תרבותי שבו פועל האדם תוך שלילת האינדיבידואליזם הליברלי המסורתי. עוד הראיתי כי לשיטתו של רז ובניגוד לתפיסה הליברלית המסורתית,

98 שם, בעמ' 16.

99 שם.

100 שם, בעמ' 19. עמדה זו נראית מוזרה. לפי רז, ייתכן למשל מצב שבו מימוש החירות נעשה תוך ביצוע פעולה שאינה מקדמת כל ערך אחר ובמקרה כזה מימוש החירות הוא למעשה חסר ערך. כיצד ייתכן מצב שבו נטען כי לחירות ערך פנימי, אך באותה נשימה נטען כי ייתכנו מקרים שבהם מימוש החירות הוא חסר ערך. מהי אפוא משמעות הטענה כי לחירות ישנו גם ערך פנימי? מבחינה זו יש דמיון בין תפיסת החירות של רז לתפיסת האוטונומיה האישית שלו. רז סבור שאוטונומיה אישית היא בעלת ערך פנימי אך משוללת ערך במקרה של בחירת מוסריות רעות. אף שהאוטונומיה האישית היא בעלת ערך פנימי, ערכה מושפע גם מאופן המימוש שלה. על כך נמתחה ביקורת שלפיה תפיסת האוטונומיה האישית של רז היא מוזרה ובלתי-קונסיסטנטית. ראו George, לעיל ה"ש 51, בעמ' 664–665; Donald H. Regan, *Symposium: The Works of Joseph Raz, Authority and Value: Reflections on Raz's Morality of Freedom*, 62 S. C. L. REV. 995, 1084–1085 (1989). בדומה לתפיסת האוטונומיה האישית, לפי רז, גם חירות היא בעלת ערך פנימי, אך ערכה מושפע גם מערכים אשר מימושה בא לקדם.

101 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 13.

102 ראו סעיף ד.7 להלן.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

המדינה אינה צריכה להתאפיין בניטרליות, אלא להפך. מחובתה לקדם את מה שנתפס בעיניה כטוב. היא גם מחויבת לפעול ליצירת מגוון הולם של אפשרויות בחירה בעלות ערך אשר יהיו נגישות לאזרחיה. סיימתי בהצגתה של תפיסת החירות הפרפקציוניסטית. ראינו כי אין מדובר בחירות מוחלטת, כי הפרפקציוניזם מאפשר להגביל אותה, ואף מעדיף מימושים טובים שלה על פני מימושים פחות טובים או רעים.

מהאמור עד כה הגעתי לכלל מסקנה כי הביקורת הסביבתית שהופנתה כנגד הליברליזם ואשר התמקדה במושגים של אינדיבידואליזם, חירות וניטרליות אינה מוצדקת באשר לתאוריה הפרפקציוניסטית. הביקורת אינה מוצדקת מאחר שהיא כיוונה את חצייה אל משמעות מסוימת של אינדיבידואליזם, ניטרליות וחירות, אשר אינה מתקיימת בפרפקציוניזם הרזיאני. עם זאת, שלילת הביקורת הסביבתית באשר לפרפקציוניזם אינה מראה כי מהפרפקציוניזם עולה רגישות או מחויבות סביבתית כלשהי. שלילת הביקורת היא אפוא השלב הראשון והבסיסי ביותר בבחינת היחס בין הפרפקציוניזם לענייני סביבה. שלב זה מכשיר את הקרקע לשלב הבא שבו אבדוק אם ניתן להציג פרשנות סביבתית-חיובית של הפרפקציוניזם הרזיאני.

ד. פרשנות סביבתית של הפרפקציוניזם הרזיאני

כעת אנסה לברר אם הפרפקציוניזם הרזיאני מגלה רגישות לבעיות סביבה, או אם הוא יכול לגלות רגישות כזו, ואם הוא אמור לתמוך במדיניות להגנה על איכות הסביבה כגון מדיניות של פיתוח בר קיימא. אטען כי התשובות לכך חיוביות, וכי הגנה רחבה יחסית על הסביבה אינה רק מותרת או אפשרית לפי תאוריית הפרפקציוניזם, אלא אף מתחייבת ממנה. בפרק זה אראה כיצד טמונה רגישות סביבתית בתפיסת האוטונומיה, תפיסת הרווחה ובעקרון הנזק שבפרפקציוניזם. אדון ביתרונות הסביבתיים העולים מתפיסת הפרפקציוניזם לגבי זכויות הפרט וזכויות קולקטיביות, ואטען כי קידום איכות הסביבה צריך להיות מרכיב של תפיסת הטוב הפרפקציוניסטית. כמו כן, אציע כי הפרפקציוניזם מוביל לשאיפה להגדלה מספרית מקסימלית בת קיימא של אפשרויות בעלות ערך, ואראה את ההיבט הסביבתי של תפיסת החירות הפרפקציוניסטית. בסופו של דבר, הפרק כמכלול מציע פרשנות סביבתית של הפרפקציוניזם, ומעמיד את המדינה הפרפקציוניסטית כמחויבת לספק איכות סביבה ברמה הולמת לדור ההווה ולדורות העתיד.

1. אוטונומיה אישית ופיתוח בר קיימא

כאמור, אחד מהתנאים להשגת אוטונומיה אישית הוא קיום מגוון הולם של אפשרויות בחירה.¹⁰³ מריה דווראדו ופול ווד התמקדו בתנאי זה וטענו כי מרכיב זה בתאוריה של רו

103 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 372.

מצדיק שימור סביבתי באופן כללי.¹⁰⁴ שכן, לדבריהם, דלדול של הסביבה הטבעית מקטין את טווח האפשרויות העומד לבחירתם של בני אדם, ומפחית את יכולתם לנהל חיים אוטונומיים. דלדול כזה עלול להקטין את טווח אפשרויות הבחירה העומד בפני כל אדם ואדם בהווה ובעתיד, ואף לשלול נגישות לטווח הולם וסביר של אפשרויות כאלה.¹⁰⁵ דווראדו וווד מצביעים על כך, כי לפי רז, מגוון הולם של אפשרויות בחירה צריך לכלול אפשרויות בחירה בעלות השפעה נרחבת לטווח ארוך, ואפשרויות בחירה בעלות השפעה קטנה לטווח קצר, וטווח אפשרויות ביניהן.¹⁰⁶ בהקשר זה רז מביא שתי דוגמאות חשובות:¹⁰⁷ דוגמה אחת נקראת "האדם בבור" (The man in the pit), שבה אדם נופל לבור ונשאר בו לכל חייו מבלי יכולת לצאת החוצה או לקרוא לעזרה. יש בבור מזון מספיק לכל חייו, אך אין באפשרותו לעשות דבר, והוא בקושי יכול לזוז. אפשרויות הבחירה שלו מצומצמות ביותר. למשל, הוא יכול לבחור אם לאכול עכשיו או מאוחר יותר, אם לישון עכשיו או מאוחר יותר, אם לגרד באוזן או לא. הדוגמה השנייה נקראת "האישה הנרדפת" (The hounded woman). אישה זו מוצאת את עצמה באי מדברי שבו ישנן חיות טורפות, והיא נמצאת במאבק הישרדות מתמיד. מצבה המנטלי והאינטלקטואלי, כוחותיה ומשאביה הפיזיים נמתחים עד קצם במאבק זה. בתנאים אלה אין באפשרותה לחשוב על משהו אחר פרט לענייני הישרדות ובריחה מהחיות הטורפות. רז טוען כי שתי הדוגמאות מתארות מצב שבו האדם אינו חי חיים אוטונומיים. אף על פי שבשתייהן יש לו אפשרויות בחירה, אין בפניו קשת רחבה מספיק של אפשרויות כאלה. בפני האדם בבור עומדות לבחירה רק אופציות טריוויאליות קצרות טווח. בפני האישה הנרדפת עומדות אפשרויות בחירה מחרירות, היא משותקת מפחד, ובחירותיה מונעות מהרצון לשרוד. מנקודת מבטו של רז בחירה בין הישרדות למוות אינה בחירה.¹⁰⁸ לכן, לפי רז, מגוון הולם של אפשרויות בחירה חייב לקיים תנאי נוסף. אפשרויות הבחירה אינן צריכות להיות מוכתבות על ידי הצורך להגן על החיים.¹⁰⁹

דווראדו וווד טוענים כי שתי הדוגמאות שציינן רז חושפות רגישות סביבתית בתאוריה שלו. לדבריהם, מדוגמת ה"אדם בבור" אנו למדים כי נגישות למגוון אפשרויות אינו מספיק. על מנת לחיות חיים אוטונומיים, האדם צריך שהאפשרויות העומדות בפניו יאפשרו

104 דווראדו וווד מציינים כי התאוריה של רז מוגבלת מבחינה סביבתית בכך שהיא לא מכירה בערך הפנימי של העולם הבלתי־אנושי, והיא עוסקת בטבע רק כמשאב בעל ערך מכשירי לבני אדם. כלומר הטבע נתפס כמצבור של משאבים המבטיחים את התנאים לאוטונומיה אישית ולחירות. עם זאת, לטענתם, וכפי שיפורט בהמשך, התאוריה של רז מספקת ראייה רחבה המכבדת את שלמות החיים האנושיים. בתור כזו היא נותנת מקום לוויכוחים אינטלקטואליים לצורך הגדרת הגבולות להתחשבות מוסרית בחיים שאינם אנושיים. ראו Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89.

105 שם, בעמ' 77.

106 שם, בעמ' 74–75. כמו כן ראו Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 374.

107 שם, 373–374.

108 שם, 376.

109 שם.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

לו לעשות שימוש לאורך חייו בכל היכולות שבהן הוא משתוקק להשתמש.¹¹⁰ דווראדו וווד משכללים את הדוגמה ומציעים תסריט שהם מכנים "בני האדם בבור התעשייתי" (humans in the industrial pit).¹¹¹ תסריט זה מתאר לדבריהם אפשרות סבירה שלפיה בני האדם בעתיד יחיו בעולם שבו ייוותרו משאבים מצומצמים, כך שאפשרויות הבחירה שלהם יוגבלו באופן משמעותי. מצב דברים זה עשוי להיות דומה למתואר בדוגמה השנייה של רו. עקב התדלדלות המשאבים הטבעיים בני האדם עלולים למצוא את עצמם במצב דומה לזה של "האישה הנרדפת". הם יהיו טרודים במאבק הישרדות, בצורך לספק לעצמם צורכי קיום בסיסיים כגון מזון, מים, מכסה וביטחון אישי, ובחירותיהם יהיו מונעות מפקח.¹¹² במילים אחרות, לא יעמוד בפניהם טווח אמתי והולם של אפשרויות בחירה, והאוטונומיה האישית שלהם תיפגע. עקרון האוטונומיה הוא בעל מעמד מכונן בתאוריה הפוליטית של רו, וממנו נגזרת חובת המדינה לספק תנאים שבהם כל אדם ייחנה מאוטונומיה אישית, ומכאן שהמדינה חייבת לשמור על התנאים הסביבתיים הנחוצים לקיומה.

ציינתי כי לפי רו התנאים לאוטונומיה אישית כוללים אפשרויות בחירה בעלות השפעה נרחבת לטווח ארוך, ואפשרויות בחירה בעלות השפעה קטנה לטווח קצר, וטווח אפשרויות ביניהן. בהקשר זה דווראדו וווד טוענים כי פגיעה במשאבים טבעיים, לרבות במגוון המינים, תגרום לנזק בעיקר לאלה אשר מתכננים ומארגנים את חייהם לפי חזון לטווח הרחוק.¹¹³ לפיכך הערכה של מדיניות סביבתית צריכה להיעשות לאור קריטריונים אשר יבטיחו התקיימותם של תנאים שיאפשרו לבני האדם לעצב את מסלול חייהם, לקבוע לעצמם מטרות ולתכנן פרויקטים אישיים ארוכי טווח.

110 Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89, בעמ' 75.

111 שם, 75–77.

112 התגשמות של תסריט כזה אפשרית במחצית המאה העשרים ואחת, ויש הטוענים כי הוא כבר שורר בכמה חלקים בעולם. ראו Thomas F. Homer-Dixon, *Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases*, 19(1) INTERNATIONAL SECURITY 5 (1994); Robert D. Kaplan, *The Coming Anarchy*, 273(2) ATL. MO. 44, 58 (1994). טד רוברט גור מביא דוגמאות מן ההיסטוריה שבהן התגברות של מחסור במשאבים הביא לקונפליקטים, למלחמות, לכיבושים ולהתפשטויות קולוניאליות: Ted Robert Gurr, *On the Political Consequences of Scarcity and Economic Decline*, 29 INT'L STUDIES Q. 51, 65 (1985). כמו כן ראו ההשקפות הסביבתיות הפסימיות של מקי'בן והילברונר: BILL MCKIBBEN, THE HEILBRONER ; END OF NATURE (1990), לעיל ה"ש 1.

113 דווראדו וווד מדגישים כי פגיעה במגוון המינים מהווה היבט מרכזי בדלדול הסביבה. מגוון המינים נפגע עקב פגיעה בבתי הגידול של בעלי חיים שונים, ושינוי התנאים השוררים בהם. כך למשל נגרם בעקבות פגיעה במקורות המים והאדמה. מגוון המינים מהווה מקור למשאבים ביולוגיים החיוניים ביותר לאדם. משאבים ביולוגיים אלה הם בעלי ערך מכשירי רב בתחומים שונים (כגון בתחום הרפואה, החקלאות, התעשייה ועוד). Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89, בעמ' 73, 77–76, 83–84. לפי ווד, פגיעה במגוון המינים תביא להגבלת האוטונומיה של בני האדם, ועשויה להביא למצב שבו בחירותיהם של בני האדם יושפעו באופן דומיננטי מהצורך להגן על חייהם. ראו WOOD, לעיל ה"ש 86, בעמ' 170.

מדובר בעניין מורכב ממה שראו דווראדו וווד לנגד עיניהם. הם התעלמו מהצורך בעריכת שקלול של הצמצום שייגרם בעתיד למידת האוטונומיה האישית, עקב פגיעה בסביבה לעומת הפגיעה באוטונומיה (או אי־קידומה) הנובעת ממניעת פיתוח מטעמי הגנה על הסביבה. עם זאת, אין ספק כי כדי לקיים אוטונומיה אישית, יש לשמור על בסיס מסוים של משאבים טבעיים ולהגן עליהם. זאת, כדי שניתן יהיה להמשיך ליהנות מהם גם בעתיד. השאלה היא לא על אודות עצם הצורך בשמירה והגנה על משאבים טבעיים, אלא לגבי מידת השמירה וההגנה הנדרשת להגשמת הקריאה הרזיאנית לספק מגוון הולם של אפשרויות הבחירה. כאן נכנס אפוא מרכיב של רגישות סביבתית לתאוריה.

תפיסת האוטונומיה הרזיאנית מובילה אפוא לכך שהשאלה אשר הפרפקציוניסט הרזיאני ישאל היא מהי מידת ההגנה הסביבתית הנדרשת, ולא יהיה לו ספק כי נדרשת מידה מסוימת של הגנה ושימור. נראה אפוא כי התאוריה של רז מובילה לתפיסה כלשהי של פיתוח בר קיימא.¹¹⁴ ניתן לנצל משאבי טבע בהווה, בתנאי שהדבר לא ימנע מהמדינה לספק לכל אזרח מגוון הולם של אפשרויות בחירה הנחוץ לקיים אוטונומיה גם בעתיד.

אם כן, טענתם הבסיסית של דווראדו וווד נכונה. חובת המדינה לקידום האוטונומיה של הפרטים האנושיים שעליה מצביע רז מובילה למחויבותה להנהיג מדיניות סביבתית.¹¹⁵ אולם יש להוסיף כי מדיניות זו צריכה להשתלב ולהיות חלק בלתי־נפרד מקידום פיתוח שבמסגרתו נעשה שימוש במשאבי סביבה. הפרפקציוניזם מוביל לכך שיש למצוא איזון בין פיתוח לשימור סביבתי אשר יבטיח הספקת מגוון ראוי של אפשרויות בחירה בעלות ערך לאורך זמן, וימנע את התכווצותו של מגוון זה. נראה כי הקריאה לאיזון כזה לא תוכל לקבל חריגה מהגבולות האקולוגיים.

(א) ממד הזמן – ההווה ודורות עתידיים

הפרפקציוניזם הרזיאני אינו כולל העדפה של בני אדם המצויים בנקודת זמן מסוימת על פני כאלה המצויים בנקודות זמן אחרות. נראה כי סביר ונכון להסיק כי התאוריה של רז ניטרלית לגבי ממד הזמן, מבחינה זו שחובת המדינה היא ליישם כלפי כל אזרח באשר הוא את ערכי הפרפקציוניזם בכל תקופה.¹¹⁶ עצמתה של חובה זו צריכה להיות זהה בכל נקודה בזמן.

114 המצדדים בפיתוח בר קיימא מחפשים אחר האיזון הנכון בין פיתוח לשימור. איזון שבו הפיתוח לא יפגע באפשרות של בני הדורות הבאים ליהנות מהמשאבים שמהם נהנים בני דור ההווה.

115 Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89, בעמ' 82–83.

116 ניתן להבחין בין פרפקציוניזם המאופיין בניטרליות בנוגע לממד הזמן (time-neutral perfectionism) לבין פרפקציוניזם המאופיין בתפיסת זמן יחסית (time-relative perfectionism). ראו (1993) 60 THOMAS HURKA, PERFECTIONISM. לפי התפיסה הראשונה, יש לייחס חשיבות זהה להשגה של הערכים הפרפקציוניסטים בכל תקופה. לפי התפיסה השנייה, ייתכן כי חשיבות העניין גוברת בנקודות זמן מסוימות. תומס הורקה סבור כי התפיסה הראשונה המתייחסת לכל הזמנים באופן שווה עדיפה ומתיישבת יותר עם קו המחשבה הפרפקציוניסטי. שם, בעמ' 55, 61 ו-68.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

הפרשנות ההפוכה, שלפיה הפרפקציוניזם של רו מאמץ תפיסת זמן יחסית הקוראת למימוש הערכים הפרפקציוניסטים בעצמות שונות בזמנים שונים אינה מתיישבת עם מכלול התאוריה. שכן אידאל האוטונומיה תקף תמיד, ומנחה תמיד את המדינה לפעול באותו אופן – עליה לחתור תמיד לקיומם של תנאי אוטונומיה ורווחה. ניטרליות כזו בנוגע לממד הזמן יוצרת מחויבות שווה של הפרפקציוניזם הן כלפי אנשי ההווה והן כלפי בני הדורות הבאים. מחויבות זו עולה בקנה אחד עם הרעיון הבסיסי העומד מאחורי תפיסות של קיימות סביבתית ושל פיתוח בר קיימא.

מנגד, ניתן לטעון כי ניטרליות ביחס לממד הזמן אינה מובילה בהכרח לרגישות סביבתית. ייתכן לדוגמה שמישהו יחשוב כי הצדק דורש לפגוע בסביבה כל אימת שאפשר, בלי להבחין בין פגיעות עכשוויות לעתידיות. תפיסה כזו ניטרלית בנוגע לממד הזמן אך אינה סביבתית. אולם טעונו כזה אינו יכול להתקבל לגבי הפרפקציוניזם הרזיאני. שכן, כפי שהראיתי, מרכיבים שונים בתאוריה מובילים לפרשנות סביבתית שלה, וככל שהתאוריה בכללותה צריכה להתפרש כבעלת רגישות סביבתית בהווה, הרי שניטרליות לגבי ממד הזמן מוסיפה לרגישות זו ממד בין-דורי. הניטרליות בנוגע לממד הזמן מקרינה אפוא על תפיסת המוסריות הפוליטית של התאוריה כולה ומרחיבה את מחויבות המדינה בענייני סביבה גם אל בני הדורות הבאים. כמו כן, אין בפרפקציוניזם הרזיאני אמירה שלפיה הצדק דורש לפגוע בסביבה כל אימת שאפשר.

דווראדו ווד מוסיפים כי לתפיסת האוטונומיה האישית של רו יש השלכה על היחס הנדרש כלפי דורות עתידיים. לדבריהם, תפיסת האוטונומיה של רו מצדיקה להכפיף את הדור הנוכחי למגבלות אשר ימנעו ממנו לתפוס משאבים שיהיו נחוצים לצורך קיום מגוון הולם של אפשרויות בחירה גם לדורות עתידיים.¹¹⁷ הם מציינים בהקשר זה כי תאוריית האוטונומיה של רו מצדיקה הגבלה על האוטונומיה של האדם למען אוטונומיה גדולה יותר בעתיד, לו עצמו או לאחרים. פול ווד סבור כי כאשר מגוון המינים אינו נשמר, אנשי העתיד עשויים להימצא בתנאים שבהם האוטונומיה שלהם תהיה מוגבלת. לדבריו, סביר כי פעילות בהווה הפוגעת במגוון המינים תסכן את חייהם של אנשי העתיד. במקרה כזה אנשי ההווה יישאו באשמת כישלון במילוי חובתם להבטיח את תנאי האוטונומיה לאנשי העתיד.¹¹⁸ ווד ציין כי צמצום הפעילות הפוגעת במגוון המינים בהווה (כדי לא לפגוע באנשי העתיד) תפגע במגוון האפשרויות בהווה.¹¹⁹ אך הוא הוסיף כי לפי רו, כאשר ישנה התנגשות בין חירות של בני אדם שונים, הגבלת חירות של אדם אחד לשם השגת חירות גדולה לאחרים היא מוצדקת.¹²⁰ לדבריו, הדור הנוכחי נהנה מהיתרונות שמספק מגוון

117 Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89, בעמ' 82.

118 WOOD, לעיל ה"ש 86, בעמ' 170–171. בהקשר זה, רו מצייין כי תאוריית מוסר המעניקה הערכה רבה לאוטונומיה, יכולה להצדיק את הגבלת האוטונומיה של אדם למען אוטונומיה גדולה יותר לאחרים, או אפילו למען מידת אוטונומיה גדולה יותר בעתיד לאותו אדם עצמו. ניתן להצדיק כפייה כדי למנוע פגיעה באוטונומיה. ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 419.

119 WOOD, לעיל ה"ש 86, בעמ' 170–171. כמו כן, ראו לעיל ה"ש 113.

120 WOOD, לעיל ה"ש 86. כמו כן, ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 419.

המינים, הן באמצעות שימוש מקיים במקורות אלה והן באמצעות שימוש הפוגע בהם. השימוש הפוגע שולל מאנשי הדורות הבאים (אשר יכולים להיות רבים מאוד) את היתרונות הגלומים במקורות הביולוגיים שנפגעו. לפיכך ווד סבור כי חובת המדינה להבטיח ולקדם את התנאים לאוטונומיה בהתאם לעקרונות הנזק, כוללת חובה נגזרת להגנה ושמירה על המקורות הביולוגיים ומגוון המינים לטווח ארוך.¹²¹ כאמור, עמדה כזו אינה מביאה בחשבון את הפגיעה במגוון האפשרויות של אנשי העתיד אשר עשויה להיגרם בעקבות שימור סביבתי ומניעת פיתוח. תחת עמדה המצדדת בהגנה סביבתית באופן פשוט וגורף, יש לומר כי דאגת הפרפקציוניסט לדורות העתידיים צריכה לממש את הרעיון בדבר הצורך בקיום מגוון הולם של אפשרויות בחירה ראויות לאורך זמן. במילים אחרות, הפרפקציוניסט הרזיאני אמור לחתור לקיום מגוון הולם של אפשרויות בחירה אשר יהיה גם בר קיימא. לשם כך, על הפרפקציוניסט להביא בחשבון במסגרת חישוביו כי הגנה ושימור סביבתי גם מונעים הרחבה פוטנציאלית של אפשרויות הבחירה. מניעה כזו צריכה להיות מקובלת מבחינתו כאשר מדובר בהרחבה פוטנציאלית זמנית, שאינה בת קיימא.

2. תפיסת הרווחה ותנאים סביבתיים

חובת המדינה להנהיג מדיניות סביבתית מתיישבת גם עם תפיסת הרווחה (well-being) של רו. לפי רו, המוסר עוסק בקידום רווחתם של בני אדם כפרטים.¹²² רווחה היא מצב שבו האדם ביצע יישום מוצלח של פעילויות בעלות ערך, והוא בעל מודעות לכך שיש לו חיים טובים. זהו מצב של שלמות עצמית (אדם השלם עם עשייתו ודרך חייו), כבוד עצמי, היעדר שנאה עצמית, היעדר ספקנות עצמית פתולוגית, היעדר ניכור של האדם מחייו שלו עצמו והיעדר בושה.¹²³ מידת הרווחה תלויה גם במידה שבה האדם עצמו מרוצה מתמונת חייו ובמידה שבה הוא מוצא בהם סיפוק.¹²⁴ כאשר אדם חי חיי הצלחה ושגשוג בעקבות פעילות בעלת ערך, הוא מודע להישגיו ומרוצה מהם, והוא נהנה ממצב של רווחה – דבר המהווה טוב פרפקציוניסטי.

פרט לצורך בקיומן של אפשרויות חיצוניות לאדם עצמו, על מנת שהוא יוכל לנצל את האפשרויות האלה, רו מציין כי צריכות להיות לו יכולות בסיסיות. אלו הן יכולות פיזיות ומנטליות בסיסיות, שהן כמעט אוניברסליות, הנדרשות כדי להגשים פעילויות בעלות ערך. לפי רו, יש לקדם את התנאים שבהם בני אדם אכן יהיו בעלי יכולות בסיסיות כאלה על מנת שיוכלו לנצל את האפשרויות הפתוחות בפניהם.¹²⁵ שיקולים על אודות היכולות הבסיסיות,

121 WOOD, לעיל ה"ש 86, בעמ' 170–171.

122 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 267.

123 RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 3, 5–6, 14 ו-25.

124 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 289.

125 RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 16–18.

כלומר על אודות היכולות הנדרשות לחיים מוצלחים, הם חלק מהשיקולים לגבי מגוון האפשרויות בעלות הערך שצריכות להיות נגישות לאנשים בחברה.¹²⁶ היבט נוסף שאליו מתייחס רו הוא הצורך של האדם לפעול בעצמו להשגת חיי רווחה. לדבריו, אחרים אינם יכולים לבצע פעילות בעלת ערך במקום האדם עצמו. הם אינם יכולים ליצור לו "חיים מוצלחים" או להצליח במקומו, ואף אחד איננו יכול להפוך חיים של מישהו אחר לחיים מוצלחים. הצלחתו או אי-הצלחתו של אדם להגיע לחיי רווחה תלויה בו,¹²⁷ אך לא רק בו.¹²⁸ שכן יש צורך בקיומם של תנאים אשר יאפשרו לו לבצע פעילות שתביא אותו למצב של חיי רווחה.¹²⁹ אף שאי-אפשר להפוך חיים של אחר למוצלחים או לבצע פעילות במקומו, אפשר לעזור לו על ידי יצירת תנאים להצלחה ועל ידי הפחתת הקשיים.¹³⁰ ניתן גם למנוע נזקים אשר יפגעו בתקווה לחיים טובים, ואפשר לקדם את הסיכוי להשיג חיים טובים על ידי הספקת משאבים חומריים, סביבה חברתית, תרבותית, כלכלית וטבעית אשר יקלו השגת חיים כאלה. רו בפירושו מזכיר את הצורך בסביבה טבעית אשר תקל השגת מצב של רווחה.¹³¹ ברצוני לפתח נקודה זו.

דלדול התנאים הסביבתיים מעבר לגבול מסוים ואיכות סביבה נמוכה יפחיתו את הסיכוי כי בני אדם יוכלו להגיע למצב שבו הם יהיו מרוצים מתמונת חייהם. בני אדם החיים בתנאים סביבתיים גרועים, בסביבה מזוהמת ונגועה במפגעים, עלולים לסבול מפגיעות משני סוגים – פגיעות פיזיות ופגיעות נפשיות. כאשר מדובר ברמת פגיעות חמורה, עלולות להיפגע יכולות בסיסיות אשר נדרשות לדידו של רו כדי להגשים פעילויות בעלות ערך ולהשיג חיי רווחה. רו אף מציין כי יש להגן על אנשים מפגיעות אשר יפגעו ביכולות הבסיסיות.¹³² אך גם פגיעות חמורות יכולות להשפיע לרעה על היכולות והסיכוי של האדם להגיע לחיי רווחה.

מן ההיבט הפיזי, מפגעים וזיהומים סביבתיים יכולים לפגוע בבריאות, לגרום למחלות או לחוסר נוחות. רו מציין כי להיעדר נוחות פיזית יש השפעה משתקת. במקרים קשים, היעדר נוחות כזה גורם לכך שיהיה בלתי-אפשרי לבצע פעילויות בעלות ערך, ובמקרים קשים פחות רק להגבלת טווח האפשרויות שאדם מסוגל להן. פגיעה בבריאות יכולה לגרום לכך שמרבית פעילותו של האדם תופנה להתמודדות עם מחלה וסבל במקום למימוש פעילויות בעלות ערך ולהשגת גשוג והצלחה.¹³³ לסבל פיזי יכולות להיות גם השלכות נפשיות אשר יקטינו את הסיכוי והתקווה לחיי גשוג.

לאיכות הסביבה יכולות להיות השפעות נפשיות על האדם, לחיוב ולשלילה.¹³⁴ תנאים

126 שם, בעמ' 23.

127 שם, בעמ' 8–9.

128 שם, בעמ' 10.

129 שם.

130 שם, בעמ' 14.

131 שם, בעמ' 10.

132 שם, בעמ' 21.

133 שם, בעמ' 8.

134 כבר רוסו ביטא את הרעיון שלפיו העולם החומרי משפיע על הנפש השפעה חשובה, וכי

סביבתיים קשים, ריבוי של מפגעים וכיוצא באלו עשויים לפגוע במצב הנפשי של האדם ובאפשרותו להביא את יכולותיו לכדי מיצוי. איכות סביבה ברמה נמוכה יכולה גם לפגוע בכבוד העצמי, לגרום לרגשות של בושה ותחושת ניכור של האדם כלפי חייו. הפגיעה הנפשית יכולה להיות במקביל לפגיעה פיזית או בעקבותיה והיא יכולה להתקיים בעקבות מצב סביבתי גרוע גם אם לא נגרם לאדם נזק פיזי כלשהו. לעומת זאת, ככל שרמת איכות הסביבה תהיה גבוהה יותר, וככל שאדם יחיה בסביבה בריאה ויפה יותר, כך יגדל הסיכוי לכך שיוכל להוציא אל הפועל ביתר קלות את הפוטנציאל הטמון בו, לממש באופן מוצלח פעילויות בעלות ערך, ולהשיג חיי רווחה.

אם כן, כדי לקיים מצב של רווחה כטוב פרפקציוניסטי, על המדינה לפעול לקיום של תנאים סביבתיים הולמים. בכך היא תוכל למנוע פגיעות אשר עשויות להקשות על השגת חיי רווחה, ואף להקל ולקדם את הסיכוי להשגתם.

3. הגרסה הפרפקציוניסטית של עקרון הנזק

אני מציע להוסיף לסביבתנות הפרפקציוניסטית שהוצגה עד כה גם את הגרסה של רז לעקרון הנזק. כפי שציינתי למעלה, עקרון הנזק של רז מבוסס על חובת המדינה לקדם את האוטונומיה. ככל שמי מן האזרחים אינו נהנה מנגישות למגוון ראוי של אפשרויות בחירה הנחוץ לקיום אוטונומיה, הרי שהוא נפגע. על פגיעה זו חל עקרון הנזק הרזיאני המחייב את המדינה להתערב לצורך הסרתה. דהיינו, מחייב את המדינה לפעול ככל שנדרש, לרבות על ידי אמצעי כפייה, כדי לספק לכל אחד מהנפגעים מגוון ראוי של אפשרויות בחירה.¹³⁵ היישום הסביבתי של גרסה כזו של עקרון הנזק נראה כמעט ברור מאליו. ככל שמגוון אפשרויות הבחירה מצומצם מדי ואינו מספיק לקיום עקרון האוטונומיה מסיבות סביבתיות, תהיה המדינה חייבת להתערב ולשפר את איכות הסביבה. עקרון הנזק מאפשר לה לכפות על הפוגעים בסביבה להפסיק את פעילותם הפוגענית ובכך להפסיק את פגיעתם באוטונומיה

תנאים סביבתיים טובים יכולים לקרב את הנפש לסגולה הטובה: "כשהתבוננתי אל תוך נפשי וכשחקרתי אצל אחרים במה תלויים אותם מצבי נפש שונים כל כך, מצאתי שהם תלויים במידה רבה ברושם קודם שהותירו בנו מושאים חיצוניים; חושינו ומנגנוני גופנו משנים אותנו בלי הרף, ובלי לתת את דעתנו על כך אנו נושאים במחשבתנו, ברגשותינו, ואפילו בפעולותינו את חותם השינויים הללו [...] סבור הייתי שמצד העקרונות הפיסיקליים שלהם, יש בהם כדי לתת בינדו שיטה חיצונית, שאפשר להתאימה לנסיבות וכך לקבע את הנפש במצב הקרוב ביותר אל המידה הטובה, או להביאה למצב שכזה. כמה משגים היו נחשכים מן האדם הנבון, כמה מידות רעות היו נקטעות באבן, אילו ידענו איך לאנוס את הסדר החומרי עד שיתאים את עצמו לסדר המוסרי, שאתו הוא מפר לעתים קרובות כל-כך! האקלים, העונות, הצלילים, הצבעים, החושך, האור, איתני הטבע, המזונות, הרעש, השקט, התנועה המנוחה – כל אלה משפיעים על מנגנון גופנו ולפיכך גם על נפשנו". ראו ז'אן-ז'אק רוסו הוידוויים 367 (אירית עקרב מתרגמת, מהדורה שנייה ומתוקנת, 2000).

135 ראו לעיל סעיף 2.ג(ב).

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

של אחרים. עקרון הנזק גם מאפשר למדינה לכפות על אנשים לפעול כדי לשפר את מגוון האפשרויות עד אשר כל אחד מהאזרחים ייחנה ממגוון ראוי ומתנאי רווחה הולמים.¹³⁶ בהמשך לאמור לעיל לגבי מחויבות הפרפקציוניזם כלפי דורות עתידיים,¹³⁷ אציין כי אפשר להחיל את עקרון הנזק של רו גם במישור הבין-דורי.¹³⁸ לפי היישום הבין-דורי של עיקרון זה, יש להחיל את העיקרון ככל שדור ההווה משתמש במשאבי הטבע ומזהם את הסביבה באופן שיפגע באוטונומיה של בני הדורות הבאים. החלת העיקרון תאפשר למדינה ואף תחייב אותה לכפות על בני הדור הנוכחי לפעול באופן התואם את חובתה לספק מגוון הולם של אפשרויות בחירה לדורות העתיד. שימוש בעקרון הנזק של רו במישור הבין-דורי על מנת לשמור על מגוון המינים לדורות עתידיים הוצע על ידי ווד. זאת, משום שפגיעה במגוון זה תפגע באוטונומיה של בני אדם בעתיד.¹³⁹

4. שיח זכויות וסביבתנות פרפקציוניסטיות

סביבתנים משתמשים לא אחת בשפה של זכויות על מנת לקדם נושאים סביבתיים שונים. כך, למשל, הם מעלים טענות שלפיהן לאדם כפרט בודד זכות לאיכות סביבה נאותה, לסביבה בטוחה, או שלא להיות חשוף לזיהומים ומפגעים המסכנים את הבריאות וכו'.¹⁴⁰ לא אדון ביחסים המורכבים בין שיח הזכויות לתחום הסביבתי, אולם אנסה להבהיר את

136 ווד הציע שימוש זה בעקרון הנזק של רו כדי לשמור על מגוון המינים. ראו Wood, לעיל ה"ש 86, בעמ' 171.

137 ראו לעיל סעיף ד.1 (א).

138 לגבי הגרסה של רו לעקרון הנזק ראו לעיל סעיף ג.2 (ב).

139 Wood, לעיל ה"ש 86, בעמ' 171–172.

140 JAN HANCOCK, ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS: POWER, ETHICS, AND LAW (2003); TIM HAYWARD, CONSTITUTIONAL ENVIRONMENTAL RIGHTS (2005); RICHARD P. HISKES, THE HUMAN RIGHT TO A GREEN FUTURE: ENVIRONMENTAL RIGHTS AND INTERGENERATIONAL JUSTICE (2009); Dinah Shelton, *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, 28 STAN. WILLIAM AIKEN, *Human*; 128–102, בעמ' 1, WENZ; J. INT'L L. 103 (1991) *Rights in an Ecological Era*, 1 ENVIRONMENTAL VALUES 191 (1992); Alison Rieser, *Ecological Preservation as a Public Property Right: An Emerging Doctrine in Search of a Theory*, 15 HARV. ENVTL. L. REV. 393 (1991); Robin Eckersley, *Environmental Rights and Democracy*, in POLITICAL ECOLOGY: GLOBAL AND LOCAL 353 (Roger Keil, David V.J. Bell, Peter Penz & Leesa Fawcett eds., 1998); Christopher Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects*, 45 S.C. L. REV. 450 (2004); TOM REGAN, THE CASE FOR ANIMAL RIGHTS (2nd ed. 1972). כמו כן ראו אריה ונגר וגלעד אוסטרובסקי "שיח הזכויות ואיכות הסביבה: הילכו שניים יחדיו?" **מעשי משפט** ב 39 (2009); דניאל פיש "צדק סביבתי בישראל: המפגש בין דיני זכויות האדם ודיני איכות הסביבה" **משפט וממשל** ז 911 (2004); אורן פרו "זכויות חברתיות-כלכליות ואיכות הסביבה" **זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל** 725 (יורם רבין ויובל שני עורכים, 2004); בג"ץ 4128/02 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש ממשלת ישראל, פ"ד נח(3) 503, 517–518 (2004).

נקודת המבט הפרפקציוניסטית הבסיסית העולה בהקשר זה. בתוך כך אתיחס לשני סוגים של זכויות: זכויות הפרט וזכויות קולקטיביות. בהתבסס על יחס הפרפקציוניזם לשני סוגי הזכויות הללו, אדון בהמשך במקרים שבהם מתקיים מתח בין האינטרס הציבורי בקידום איכות הסביבה לבין זכויות הפרט,¹⁴¹ ואראה כי מבחינה סביבתית הפרפקציוניזם מתמודד עם מקרים כאלה טוב יותר מתאוריות הרואות בזכויות הפרט כבסיס למוסר.

(א) זכויות הפרט

החובה של המדינה הפרפקציוניסטית לפעול לקידום אידאל האוטונומיה והרווחה, ובמסגרת זו גם לקידום איכות הסביבה כנטען בסעיף הקודם, אינה תלויה כלל בהגנה על זכויות הפרט. רז סבור שתאוריות מוסר המבוססות על זכויות נוטות להיות אינדיבידואליסטיות,¹⁴² והוא אינו רואה בזכויותיו של הפרט בסיס למוסר או למוסריות פוליטית.¹⁴³ אין משמעות הדבר שלזכויות כאלה אין תפקיד חשוב בחשיבה המוסרית והפוליטית של רז, אלא שיש להבין אותן מנקודת מבט רחבה ועמוקה יותר.¹⁴⁴ לדידו, יש לשלול את ביסוס המוסר על זכויות הפרט היות שהעניין המרכזי שעליו בנויה התאוריה שלו הוא אידאל האוטונומיה (של בני אדם כיחידים). אידאל האוטונומיה מהווה ערך ראשוני יותר ממושג הזכות. זכויות הפרט תורמות לאפשרותה של אוטונומיה אך אף רשימה של זכויות מסוימות כאלה לא תספיק כדי לקיים אותה. שכן קיומה של אוטונומיה מותנה, בין היתר, בהספקה של טובין ציבוריים.¹⁴⁵

בהקשר הנדון כאן, טובין סביבתיים הם בדרך כלל טובין ציבוריים. טובין ציבוריים הם טובין שצריכתם היא ציבורית והם נגישים לכול. למשל, אוויר נקי, מים נקיים, אור השמש,

141 באופן כללי רז שולל את הגישה שלפיה קיים קונפליקט עמוק ומהותי בין זכויות הפרט לאינטרס הכללי. לדידו, רווחת הפרט אינה מתחרה בטוב הכללי, אלא מניחה את קיומו. הוא סבור כי רווחת הפרט והטוב הכללי תומכים זה בזה באופן הדדי, ומביא לכך דוגמאות כמו הזכות לחופש הביטוי. ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 246–247. כמו כן, ראו RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 52–55. לגבי עמדתו זו של רז הועלתה ביקורת שלפיה יכולים להיות מתחים בין הטוב הכללי להיבטים אחרים הקשורים לאינטרסים של הפרט בחיי רווחה. למשל, ביטחון לאומי יכול להיות חשוב לקידום חיי רווחה אך הוא יכול להיות כרוך בפגיעה בחירות. הזכות לחופש ביטוי שאליה רז מתייחס מקדמת היבט מסוים של חיי רווחה, אך היא גם מביאה לכך שבני אדם יצטרכו להיחשף לדעות ומראות שיסכו להם אי-נעימות ואף יפגעו בהם. במקרים כאלה זכויות צריכות להגן על הפרט אשר עשוי למצוא עצמו בקונפליקט עם הטוב הכללי. ראו Joseph Chan, *Raz on Liberal Rights and Common Goods*, 15 Ox. J. Leg. Stud. 15, 30 (1995). בהמשך לביקורת זו, נראה כי גם האינטרס הכללי באיכות הסביבה יכול להימצא במתח עם זכויות הפרט, ומכאן הרלוונטיות שבניתוח מתח זה ובאפיון הדרך שבה התאוריה הפרפקציוניסטית יכולה להתמודד עמו.

142 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 201.

143 שם, בעמ' 193, 246–247.

144 RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 30, 33–34.

145 ראו לעיל סעיף ג.1.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

חוף הים, שמורות טבע וכדומה. רז מבחין בין טוב ציבורי קונטינגנטי לטוב ציבורי אינהרנטי. טוב ציבורי קונטינגנטי הוא טוב שניתן לשלוט בחלוקת היתרונות הנובעים ממנו בין חברי החברה. לעומת זאת, טוב ציבורי אינהרנטי מתקיים רק אם חלוקת היתרונות הנובעים ממנו אינה כפופה לשליטה או לרצון של איש, חוץ משליטת הפרט עצמו במידת היתרונות שהוא מפיק מהפוטנציאל הגלום באותו טוב ציבורי.¹⁴⁶ טוב ציבורי כזה מתאפיין באי־אפשרות להדירו מהחברים בחברה. רז מכנה טוב ציבורי כזה כ"טוב קולקטיבי".¹⁴⁷ הוא סבור כי בהינתן שאוטונומיה אישית היא בעלת ערך פנימי, הרי שישנם גם טובין קולקטיביים שהם בעלי ערך פנימי.¹⁴⁸ הם בעלי תפקיד מכוון לגבי עצם האפשרות של אוטונומיה, ולא ניתן לייחס להם תפקיד משני.¹⁴⁹ לשיטתו של רז, לבני אדם כיחידים אין זכויות לגבי טובין קולקטיביים, אף שהערך שלהם לכל פרט יכול להיות עצום.¹⁵⁰ לדבריו, יהיה בעייתי לספק טובין קולקטיביים או להגן עליהם בהתבסס על זכויות של בני אדם כבודדים נפרדים זה מזה. הוא סבור כי קשה לדמיין שיימצא טיעון מוצלח אשר יחייב את המדינה לספק טובין קולקטיביים על בסיס זכות או אינטרס של בני אדם כיחידים.¹⁵¹ חובת המדינה לספק טובין כאלה עולה מן השאיפה הפרפקציוניסטית הבסיסית לממש את אידאל האוטונומיה ולא מתוך שיח על אודות זכויות הפרט.

העמדה הפרפקציוניסטית שלפיה זכויות הפרט אינן מהוות בסיס למוסריות הפוליטית טומנת בחובה משמעות סביבתית חשובה. לשיח הזכויות ולתחום הסביבתי יש הרבה מן המשותף, והשניים חולקים ערכים ומטרות משותפים כמו הגנה על הבריאות.¹⁵² עם זאת, סביבתנות המבוססת על זכויות הפרט בלבד בעייתית מבחינה זו שלא ניתן יהיה לתמוך באמצעותה ביעדים סביבתיים מעבר לאלה המוגנים על ידי הזכות. רז מציין כי תאוריות מוסר המבוססות על זכויות אינן מכירות במשמעות המוסרית של סיבות רגילות לפעולה, והן מתעלמות מטעמים לפעולה שאינן בגדר חובות.¹⁵³ כלומר, ניתן יהיה באמצעות תאוריות כאלה לבסס הגנה סביבתית מינימלית המספקת את זכויות הפרט הרלוונטיות, אך לא ניתן יהיה לחייב מכוון ביצוע פעולות אשר ישפרו את איכות הסביבה מעבר לסטנדרט

146 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 198–199. רז מציין כי אוויר נקי הוא טוב ציבורי קונטינגנטי מן הטעם שאין טכנולוגיה שניתן לשלוט בעזרתה בחלוקתו, ומשום שהמגבלה הטכנולוגית הזו היא קונטינגנטית. בכל זאת, אני סבור כי כל עוד שאין אפשרות ראלית לשלוט בחלוקה שלו הרי שמדובר בטוב אינהרנטי.

147 שם, בעמ' 199.

148 שם, בעמ' 203, 206.

149 שם, בעמ' 207. ראו גם WOOD, לעיל ה"ש 86, בעמ' 171.

150 RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 34.

151 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 202–203. בהקשר זה כדאי לעיין גם בהגדרה של רז ל"זכות" פרט. הוא מגדיר זכות זו באופן הבא: יש ל-X זכות רק אם הוא יכול להיות בעל זכויות ואם אינטרס שלו מהווה סיבה מספיקה כדי להטיל חובה על אחר או אחרים (התרגום שלי). ראו שם, בעמ' 166.

152 Shelton, לעיל ה"ש 140, בעמ' 105.

153 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 195–196.

מסוים העונה על דרישת הזכות. את הבעייתיות שבקידום איכות הסביבה בהתבסס על זכויות הפרט, ניתן לראות למשל בניסיונה של עמותת אדם טבע ודין לטעון בבג"ץ כי זכות אדם לאיכות סביבה נאותה כלולה בכבוד האדם וחירותו. בית המשפט העליון דחה טענה זו וקבע כי הזכות לכבוד האדם וחירותו טומנת בחובה את הזכות למינימום של קיום אנושי, דהיינו, לתנאים סביבתיים מינימליים בלבד.¹⁵⁴ לעומת זאת, ניתן להצדיק יעדים סביבתיים שאפתניים יותר מאלה המוגנים על ידי זכויות הפרט בהתבסס על אידאל האוטונומיה. בנוסף, ניתן להצדיק יעדים שאפתניים יותר גם בעזרת התפיסה של זכויות קולקטיביות.

(ב) זכויות קולקטיביות

התאוריה של רז כוללת תפיסה של "זכויות קולקטיביות". לפני שנראה כיצד רז מגדיר זכויות מסוג זה נבחין בינן לבין "זכויות של פרטים רבים". זכויות קולקטיביות הן במהותן זכויות של קבוצה ולא של אדם יחיד. למשל, לאדם יחיד אין זכות להגדרה עצמית של הקהילה או העם שאליהם הוא משתייך. הגדרה עצמית כזו היא טוב קולקטיבי, ורק לקבוצה יש זכות לגביה.¹⁵⁵ לעומת זאת, המונח "זכויות של פרטים רבים" מתאר מצב שבו להרבה בני אדם נפרדים עומדת זכות זהה מסוימת. כל אחד מהזכות שלו. לפי הבחנה זו, להבדיל מזכויות נפרדות של יחידים רבים ישנן זכויות מסוג אחר – זכויות קולקטיביות, או ציבוריות, שהן במהותן זכויות של קבוצה או קהילה. רז הגדיר את הזכויות הקולקטיביות באופן הבא:

"זכויות קולקטיביות הן בדרך כלל זכויות לטובין קולקטיביים. זכות קולקטיבית באה לעולם בהתקיים שלושה תנאים. ראשית, מתקיים אינטרס של בני האדם (רבים) המצדיק הטלת חובה על אחר או על אחרים. שנית, האינטרס שבו מדובר הוא אינטרס בטוב ציבורי, והזכות היא זכות לטוב הציבורי המשרת את האינטרסים של האינדיבידואלים החברים בקבוצה. שלישית, אף אינטרס של אינדיבידואל בודד מחברי הקבוצה בטוב הציבורי אינו מספיק כשלעצמו להטיל חובה על אחרים."¹⁵⁶

מבחינה סביבתית, לתפיסה של זכויות קולקטיביות יתרונות על פני תפיסה של זכויות פרט. למשל, במקרים רבים נזק סביבתי פוגע בבני אדם רבים, אך לכל אחד מהם נגרם נזק קטן שלא יכול להיחשב להפרה של זכויותיו כפרט.¹⁵⁷ כלומר, בשם זכויות פרט של הניזוקים

154 פרשת אדם טבע ודין, לעיל ה"ש 140, בעמ' 517–518.

155 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 207–208.

156 שם, בעמ' 208. התרגום שלי.

157 לפי דוגמה נוספת, כאשר מזהם פולט כמות זניחה של זיהום יהיה בעייתית להטיל עליו הגבלות. זאת, גם אם זיהום זה מתווסף לזיהום שנפלט מריבוי מקורות פליטה קטנים אחרים והזיהום המצטבר גורם לנזק מוחשי. שהרי המזהם האחד פלט כמות זניחה בלבד של זיהום, שאין בה

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

(כאוסף של יחידים) אפשר לדרוש דרישות סביבתיות מוגבלות.¹⁵⁸ במקרה כזה ניתן לטעון כי לקבוצת בני אדם עומדת זכות קולקטיבית כנגד המזהם בהתבסס על אינטרס בטוב ציבורי (או אינטרס במניעת נזק ציבורי). במילים אחרות, אם הנזק הסביבתי הוא נזק ציבורי, קמה לקבוצת הנפגעים זכות קולקטיבית המצדיקה הטלת חובה על המזהם.¹⁵⁹ זאת, גם כאשר האינטרסים של כל נפגע יחיד אינם מקנים לו זכות אשר תצדיק זאת. רו אף מציין במפורש כי העניין של רווחת הקהילה הוא עניין של זכויות לרמת חיים הולמת, לשירותים קהילתיים ולשימור סביבתי.¹⁶⁰

אם כן, הזכויות הקולקטיביות מגנות על הספקה של טובין ציבוריים שיש בהם כדי לתרום למימוש אידאל האוטונומיה, ואשר לגביהם אין לפרט או לריבוי של פרטים בודדים כל זכות. התפיסה של זכויות קולקטיביות מצדיקה ואף מחייבת הגנה על טובין סביבתיים שהם טובין קולקטיביים באופן שלא ניתן להצדיק על ידי הגנה על זכויות פרט. בכך תפיסה זו מרחיבה את חובת המדינה מבחינה סביבתית. להשלמת התמונה אציין כי לפי רו העובדה שלא קיימות זכויות פרט לגבי טובין קולקטיביים עולה בקנה אחד עם החובה של המדינה לספק אותם לקהילה.¹⁶¹

כעת אפשר לשאול אם באמת ישנו הבדל בין מצב שבו ההגנה על הסביבה תסווג רק כאינטרס ציבורי, להבדיל מסיווגה כזכות קולקטיבית. שהרי, במסגרת תפיסה ליברלית שאינה פרפקציוניסטית אפשר להגביל זכויות של פרטים לטובת אינטרסים ציבוריים (למשל, הגבלות על מזהמים או אפילו הטלת מסים). אם כך, ייתכן שמבחינה מעשית אין הבדל ממשי בין הגנה סביבתית המגנה על זכויות קולקטיביות לבין הגנה כזו המבוססת על אינטרסים ציבוריים, ולמעשה ההבדל הוא רק באופן ההצדקה התאורטי לפעולה. בסעיף הבא נתמודד עם קושי זה.

ג) האינטרס הציבורי בקידום איכות הסביבה אל מול זכויות הפרט

כשלעצמה כדי להזיק לאיש. ראו Andrew Kernohan, *Rights against Polluters*, 17 ENVIRONMENTAL ETHICS 245 (1995).

158 לגבי הגבול למה שניתן לדרוש מכוח זכויות פרט למען מטרות של רווחת הקהילה ומטרות קולקטיביות, כללית ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 250.

159 נזק שנגרם על ידי זיהום הוא לעתים קרובות גם נזק מצטבר (accumulative harm) וגם נזק ציבורי (public harm). עם זאת, שני סוגי הנזקים אינם זהים בהכרח ויש להבחין ביניהם. נזק ציבורי מוגדר במונחים של תפוצת הנזק (distribution), והוא מתקיים כאשר נזק לאדם בודד מהווה גם נזק לכלל הציבור. לעומת זאת, נזק מצטבר מוגדר במונחים של ייצור הנזק (production). זהו נזק שנגרם מפעילות של אנשים רבים, כאשר הפעולה של כל אדם יחיד אינה מספיקה כשלעצמה כדי לגרום נזק. למשל, פליטת גזים מזהמים ממכונת יחידה אינה גורמת נזק, אך פליטה ממכונות רבות מצטברת לרמה מזיקה. ראו JOEL FEINBERG, HARM TO OTHERS: THE MORAL LIMITS OF THE CRIMINAL LAW 225-232 (1984). כמו כן, ראו Kernohan, לעיל ה"ש 157, בעמ' 245, בה"ש 1, 246.

160 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 250.

161 RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 34.

ישנם מקרים שבהם נוצר מתח בין זכויות הפרט לבין האינטרס הציבורי לשמור על איכות הסביבה, ויש צורך לאזן בין הערכים המתנגשים.¹⁶² בדוגמה שאזכרה בסעיף הקודם, זכויות המזהם עמדו מול זכויות של ניזוקים רבים כאשר כל אחד מהם סובל מנזק זניח. ניתן לומר כי המזהם מימש את זכויותיו באופן אנטי-סביבתי. דוגמה נוספת שבה זכויות הפרט עשויות לשמש באופן אנטי-סביבתי היא מקרה שבו לאדם יש קניין פרטי בחלק מן הטבע, וברצונו להשתמש באותו קניין באופן בלתי-מקיים לשם הפקת רווחים בטווח הקצר, או אף להרוס אותו. במקרים כאלה עולה הצורך להתמודד עם השאלה אם יהיה ראוי כי המדינה תמנע מאותו אדם לממש את זכויותיו באופן המנוגד ליעדים סביבתיים, ואם כן – עד כמה.¹⁶³ בהמשך לאמור בסעיפים הקודמים אטען כי לתאוריה של רז אכן ישנם יתרונות לגבי התמודדות עם מקרים מסוג זה.

נכון כי במסגרת תאוריות ליברליות שאינן פרפקציוניסטיות ניתן להגביל זכויות של בודדים לטובת אינטרסים ציבוריים, ואין צורך להיזקק לשם כך בזכויות קולקטיביות. עם זאת, כל עוד אין האינטרס הציבורי מוגדר כזכות, הרי מידת המחויבות של המדינה לקידומו נמוכה יותר. קיים הבדל גדול בין אינטרס סתם לבין זכות, ואין דינו של אינטרס כדנינה של זכות. כאשר אינטרסים ציבוריים מקבלים במסגרת הפרפקציוניזם מעמד של זכויות קולקטיביות, עצמתם גדלה, ונוצרת מחויבות של המדינה להגן עליהם או לקיים אותם. מבחינה מעשית, השפעתן של זכויות אמורה להיות גדולה יותר מהשפעתם של אינטרסים. זאת ועוד, הצדקת ההתערבות של המדינה לטובת אינטרס ציבורי המתנגש עם זכות פרט תהיה בעייתית יותר עבור תאוריית מוסר שבה זכויות הפרט מקבלות מעמד בסיסי. לעומת זאת, כאשר עורכים במסגרת הפרפקציוניזם איזון בין הגנה על מימוש זכויות הפרט הפוגע בסביבה לבין אינטרס ציבורי בקידום איכות הסביבה העולה לכדי זכות קולקטיבית, נראה כי איכות הסביבה תקבל משקל גדול יותר משהייתה מקבלת במסגרת תאוריה של זכויות פרט. יש בנקודת המבט הפרפקציוניסטית כדי להביא להזזת שיווי המשקל לכיוון סביבתי יותר, להצדיק ולחייב התערבות רחבה יותר של המדינה מטעמים סביבתיים.

אם כן, אף שזכויות קולקטיביות אינן תנאי הכרחי לפעולה מטעם המדינה כאשר פרטים רבים נפגעים,¹⁶⁴ הרי הן תנאי מספיק לכך. המדינה הפרפקציוניסטית חייבת להגן על הזכויות הקולקטיביות, ולכן המחויבות הסביבתית שלה רחבה יותר. מחויבות זו תבוא לידי ביטוי במקרים שבהם נוצר מתח בין זכויות הפרט לאינטרס הציבורי בקידום איכות

162 Shelton, לעיל ה"ש 140, בעמ' 105 ו-115. כמו כן, ראו לעיל ה"ש 141.

163 כדוגמה, רז מציע לדמיין כי אדם מסוים הוא בעל הקניין בציור של ואן גוך. לאותו אדם יש אינטרס שלא לפגוע בציור היות שיש לו סיבה מכשירית שלא לעשות זאת. הוא יכול למכור את הציור תמורת כסף רב, ובנוסף רבים ייהנו וישאבו השראה מהתבוננות בציור. אך לאף אדם אין זכות לאסור על בעל הציור להרוס אותו. אף על פי כן, על בעל הציור לשמור עליו משום שבהריסתו הוא יהיה עיוור לאחד הערכים הנותנים משמעות לחיים. Raz, לעיל ה"ש 49, בעמ' 212.

164 שהרי גם בהיעדר זכויות קולקטיביות, המדינה הליברלית יכולה להגביל את זכויות הפרט לטובת אינטרסים ציבוריים.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רז ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

הסביבה. תרומה סביבתית זו של הזכויות הקולקטיביות מקבלת חיזוק גם מהעמדה הפרפקציוניסטית שלפיה אין לראות בזכויותיו של הפרט בסיס למוסר. לסיכום, לאור כל הטעמים המנויים לעיל, מסקנתי היא כי מנקודת מבט סביבתית, לתפיסה הרזיאנית ערך מוסף על פני תאוריות המתמקדות בזכויות הפרט. תאוריות כאלה עשויות לייחס ערך נמוך יותר לטובין סביבתיים וקולקטיביים,¹⁶⁵ ועלולות להתקשות להצדיק את חובת המדינה לספקם. לעומת זאת, הפרפקציוניזם מאפשר למדינה ואף מחייב אותה לפעול בצורה טובה יותר להספקה של טובין ציבוריים סביבתיים. זאת, כדי לממש את אידאל האוטונומיה האישית ולקיים את הזכויות הקולקטיביות. תפיסה כזו יכולה לחייב הגנה סביבתית ברמה גבוהה יותר מזו שניתן לחייב על ידי תאוריות מוסר המתמקדות בזכויות הפרט. שכן, האחרונות יבואו על סיפוקן עם התקיימותם של תנאים סביבתיים מינימליים בלבד, והן עשויות להעניק משקל נמוך יותר לאינטרסים ציבוריים בטובין קולקטיביים. הפרפקציוניזם הרזיאני מהווה אפוא תשתית תאורטית טובה להגנה סביבתית רחבה ובעלת מטרות סביבתיות שאפתניות יחסית, כחובה החלה על המדינה.

5. תפיסת טוב פרפקציוניסטית וסביבה

הפרפקציוניזם הרזיאני אינו ניטרלי בנוגע לערכים. רז אינו מוצא ערך באוטונומיה כאשר מימושה נעשה באמצעות בחירות רעות, אלא כאשר היא מכוונת אל הטוב. בהתאם לכך, מחובתה של המדינה לעודד תפיסות תקפות של הטוב, ולרפות את ידי מי שפועל בהתאם לתפיסות רעות.¹⁶⁶ רז אינו מגדיר מהו "טוב", ומשמעות מושג זה נותרת מעורפלת. עם זאת, מהסעיפים הקודמים עולה כי בעיני הפרפקציוניסט הרזיאני ערכים סביבתיים אשר יגנו על הסביבה ברמה מסוימת צריכים להיות חלק מתפיסה תקפה של ה"טוב". חיזוק לטענה זו, ולפרשנות של דווראדו וווד שהובאה לעיל,¹⁶⁷ אפשר למצוא בדבריו של רז. הוא מציין כי התנאים לאוטונומיה כוללים תרבות ציבורית המקיימת ומעודדת טיפוח של טעמים מסוימים. הוא מוסיף גם כי תרבות ציבורית אשר מטמיעה כבוד לסביבה ומטפחת תכנון נוף ותכנון עירוני ליצירת סביבה נעימה ומהנה, משתלבת היטב עם התנאים לאוטונומיה. לדבריו, אוטונומיה קונסיסטנטית עם טעם טוב ולא עם סביבה וולגרית ומאימת.¹⁶⁸ רז אף מציין במפורש כי תנאים סביבתיים קשים יכולים לפגוע במידת האוטונומיה.¹⁶⁹ במקום אחר הוא מביא דוגמאות למטרות ממשלתיות שהן לדעתו בעלות ערך, כמו למשל, הקמת פארקים ציבוריים, שימור בניינים היסטוריים, הספקת שירותי בריאות וכו'.¹⁷⁰ רז גם מציין

165 לפי רז, תאוריות מוסר המבוססות על זכויות, נוטות להיות אינדיבידואליסטיות ונוטות להכחיש את הערך הפנימי של טובין קולקטיביים. ראו RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 201.

166 ראו לעיל סעיף ג.2.

167 ראו התייחסותי לדבריהם של דווראדו וווד לעיל בסעיף ד.1.

168 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 421–422.

169 שם, בעמ' 156.

170 Joseph Raz, *Facing Up: A Reply*, 62 S.C. L. REV. 1153, 1232–1233 (1989). כמו כן ראו

RAZ, ETHICS IN THE PUBLIC DOMAIN, לעיל ה"ש 58, בעמ' 34.

כי רווחת הקהילה היא, בין היתר, עניין של זכויות לרמת חיים הולמת ולשימור סביבתי.¹⁷¹ מדוגמאות אלה ניתן ללמוד כי בעיני הפרפקציוניזם, שמירה על איכות הסביבה צריכה להיות מטרה בעלת ערך הראויה לתמיכה ולקידום על ידי המדינה. אם כן, למרכיב הבלתי-ניטרלי שבפרפקציוניזם יש משמעות רבה כאשר מדובר בענייני סביבה. תפיסת הטוב של המדינה הפרפקציוניסטית אמורה לכלול ערכים המדברים בעד קידום איכות הסביבה.

6. הגדלה מספרית מקסימלית ובת קיימא של אפשרויות בעלות ערך

כאמור, לדעת רז לא כל הגדלה של מספר האפשרויות היא חיובית. המדינה אינה צריכה לפעול להוספת כל אפשרות שהיא, אלא רק להוספת אפשרויות המקדמות את הטוב.¹⁷² לפי רז, הדרישה להוספת אפשרויות טובות תבוא על סיפוקה כאשר מתקיים מגוון הולם של אפשרויות בחירה המספיק למימוש האוטונומיה. הוא מציין כי האוטונומיה והתנאים לה, שבהם גם מגוון הולם של אפשרויות, יכולים להיות בדרגות שונות.¹⁷³ לדידו, אדם אינו אוטונומי אם אין לו מגוון של אפשרויות המאפשר לו לפתח את כל יכולותיו (או להתמקד בפיתוח חלק מהן).¹⁷⁴ עניין זה חל על כל אדם, כך שעל מנת שתהיה לכולם אוטונומיה מלאה צריך, בין היתר, שיהיה מגוון אפשרויות שיאפשר לכל בני האדם לפתח את כל יכולותיהם. בנוסף, רז סבור כי אדם אינו אוטונומי אם אינו יכול לבחור בחיים של הגשמה עצמית.¹⁷⁵ הגשמה עצמית היא פיתוח מלוא ההיקף של כל היכולות בעלות הערך שיש לאדם.¹⁷⁶ על מנת לספק את אידאל האוטונומיה צריך להתקיים, בין היתר, מגוון אפשרויות כזה שיאפשר לפתח את מלא היקף היכולות של כל אדם ואדם. אם כן, כאשר רז קורא לקיום מגוון אפשרויות הולם, הוא מתכוון למגוון שיאפשר לכל אחד ואחד להיות אוטונומי בדרגה הגבוהה ביותר שהוא יכול להגיע אליה, דהיינו, מגוון שיאפשר הגשמה עצמית מלאה לכולם.

לאור קשת היכולות הרחבה שבה ניחן המין האנושי מדובר בטווח רחב מאוד של אפשרויות בחירה. ספק אם במציאות קיימת מדינה המסוגלת להשיג יעד שאפתני שכזה עבור כל אזרח ואזרח. המצב הרווח הוא שעל מנת לממש את אידאל האוטונומיה, המדינה תצטרך לשאוף באופן מתמיד להגדלה מקסימלית מבחינתה של מגוון אפשרויות הבחירה בעלות הערך. עבור מדינות הקיימות במציאות, הנקודה שבה ישרור מגוון אפשרויות הולם אשר יאפשר לעבור משאיפה להגדלת המגוון לשאיפה רק לשימורו והמשך קיומו היא

171 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 250.

172 ראו לעיל סעיף ג.2(ב). המדינה אף צריכה לרפות את ידי מי שבוחר באפשרויות גרועות מבחינה מוסרית, שם.

173 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 372–373.

174 שם, בעמ' 376.

175 שם.

176 שם, בעמ' 375.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

נקודה אידאלית ותאורטית. עתה אוסיף כי חתירת המדינה הפרפקציוניסטית להגדלה מקסימלית של האפשרויות אינה יכולה להיות כל הגדלה מקסימלית של אפשרויות בעלות ערך, אלא היא חייבת להיות הגדלה מקסימלית בת קיימא של אפשרויות כאלה. שיקול הקיימות חשוב מאוד כאן משום שבלעדיו השאיפה להגדיל את מגוון האפשרויות עלולה להכשיל את המדינה במילוי תפקידה. שכן אם המדינה תגדיל את מגוון האפשרויות באופן שאינו בר קיימא, היא תגרום לפגיעה במגוון האפשרויות שיהיה לדורות הבאים, ויצא שכרה בהפסדה.

7. חירות פרפקציוניסטית וערכים סביבתיים

לאור כל האמור עד כה לגבי המחויבות הסביבתית העולה מהתאוריה הפרפקציוניסטית, אטען כעת כי תפיסת החירות הרזיאנית צריכה להעניק משקל רב למימוש החירות בדרכים המקדמות ערכים סביבתיים,¹⁷⁷ וכי יש לפרפקציוניזם נטייה לדרג מימושים כאלה במקום גבוה יותר ממימושי חירות שליליים מבחינה סביבתית, וכן להעדפת הראשונים במקרים של מימושי חירות מתנגשים.

היות שתפיסת האוטונומיה האישית של רו מובילה למחויבות לערכים סביבתיים, ולפי התאוריה שלו המדינה אינה אמורה להיות ניטרלית, הרי שערך החירות במקרים שבהם מדובר בפעולות המשפיעות על איכות הסביבה (באופן חיובי או שלילי) מושפע מערכים סביבתיים ואף משולב בהם. מן התאוריה הרזיאנית עולה שבמקרים שבהם ישנה התנגשות בין חירות המקדמת ערכים סביבתיים לבין חירות המקדמת ערכים אחרים, יש להעריך את משקלה של כל אחת מהחירויות שעל הפרק ולערוך השוואה בין מידת חשיבותן. עריכת השוואה כזו בין המשקלים שיש להעניק למימושי החירות השונים עשויה להיות מורכבת, אך בכל מקרה היא מגלמת בחובה התחשבות ב"טוב" שבהגנה על הסביבה. אסביר זאת ואתקדם מן המקרה הפשוט אל המקרה המורכב.

באופן כללי, תפיסת החירות של רו מובילה למסקנה שלפיה מימוש סביבתי של החירות הוא בעל ערך. מצד שני, מימוש חירות הפוגע בסביבה יכול להיות משני סוגים: (1) מימוש חירות הנעשה ממניעים ערכיים אנטי-סביבתיים, או מימוש חירות שהוא אנטי-סביבתי סתם;¹⁷⁸ (2) מימוש חירות לקידום ערכים רצויים ומקובלים מבחינה מוסרית אך הכרוכים גם בגרימת נזק סביבתי כתוצר לוואי. סוג זה של מימוש חירות נפוץ מאוד, וחלק ניכר

177 הצגתי את תפיסת החירות של רו כתפיסה המשלבת בין חירות כערך פנימי לבין חירות כמכשיר לקידום של ערכים אחרים. כמו כן, ציינתי כי לפי התאוריה הרזיאנית, ניתן לדרג חירויות שונות על סולם אחד בהתאם לחשיבות הערכים שהן מקדמות, ולהסביר מדוע קידום של חירויות מסוימות חשוב יותר מקידומן של חירויות אחרות. ראו לעיל סעיף ג.3.

178 בביטוי "אנטי-סביבתי סתם" כוונתי היא למימוש חירות הפוגע בסביבה מטעמים שאינם בעלי ערך. למשל, מימוש חירות לקידום המדע, הכרוך בפגיעה בסביבה כתוצר לוואי, הוא אינו מימוש אנטי-סביבתי סתם.

מהפעילות הכלכלית והתעשייתית משתייך לקטגוריה זו – פעילות הנעשית למטרות טובות, אך כרוכה בפליטת זיהום ואולי בניצול משאבים בצורה שאינה בת קיימא. מימוש חירות הפוגע בסביבה מהסוג הראשון שאוזכר לעיל הוא בלתי-ראוי מוסרית. הכתם המוסרי עולה כאן כניגוד לערך החיובי שבקידום איכות הסביבה לרווחת בני האדם, ולא משום שהרס הסביבה הוא רע כשלעצמו. שהרי מנקודת מבט פרפקציוניסטית לא ניתן לייחס ערכים לעניינים שאינם קשורים לבני אדם.¹⁷⁹ היות שמדובר במימוש חירות שאינו ראוי מוסרית, ודאי שהוא אינו ראוי לעידוד ממשלתי אלא להפך, המדינה מחויבת לנקוט מדיניות אשר תרפה את ידי מי שמעוניין לממש כך את חירותו. כאשר מימוש חירות כזה גורם לנזק סביבתי הפוגע בציבור או ביחידים, המדינה יכולה ואף מחויבת להגביל אותו בהתאם לעקרון הנזק.¹⁸⁰ במקרים שבהם מדובר בפגיעה סביבתית זניחה ולא ניתן להטיל הגבלה כלשהי בהתבסס על עקרון הנזק אך נוצרת התנגשות עם מימוש אחר של חירות, הרי יש להעריך את משקלם של כל הערכים הקשורים במימוש של כל אחת מהחירויות. אם מימוש החירות האחרונה מקדם ערכים סביבתיים, הרי יש להעניק לו משקל גדול יותר, ולדרגו במיקום גבוה בסולם החירויות בנוגע למימוש החירות הפוגעת בסביבה. במקרים רבים החירות הממומשת היא מן הסוג השני שאוזכר לעיל, דהיינו מימוש בעל ערך הכרוך גם בפגיעה באיכות הסביבה כתוצר לוואי. במקרים כאלה הערכת האיזון הראוי של כל הערכים המעורבים תהיה מורכבת וקשה יותר. שהרי נקודת המוצא היא שמבצע הפעולה הפוגעת בסביבה מנסה לקדם ערכים ראויים אחרים. בכל מקרה, במסגרת עריכת איזונים בין מימושי החירות השונים יש להביא בחשבון את ה"טוב" שבהגנה על הסביבה ואת ה"רע" שבפגיעה בה. תפיסת חירות כזו טומנת בחובה הכרה שלפיה פגיעה בסביבה תהיה מוצדקת רק במקרים שבהם היא נעשית למימוש ערכים אחרים שראוי להעניק להם משקל גדול יותר מערכים סביבתיים.

נסכם עניין זה ונאמר, לפי תפיסת החירות הרזיאנית, מימושים של חירויות שונות שהם בעלי מאפיינים שונים מבחינה סביבתית ניתנים לדירוג על סולם אחד. דירוג כזה יעשה לאור המקום שהתאוריה הפרפקציוניסטית אמורה לתת לערכי איכות הסביבה כחלק מתפיסת הטוב שלה. תפיסת חירות כזו תיצור נטייה לדירוג של פעולות חיוביות מבחינה סביבתית במשקל גבוה יותר מפעולות המממשות את החירות בצורה שאינה מיטיבה עם הסביבה.

ה. התנגדות אפשרית לפרשנות הסביבתית ודחייתה

179 הפרפקציוניסט אינו יכול לומר כי פגיעה בסביבה היא רעה כשלעצמה. משום שהתאוריה הפרפקציוניסטית עוסקת רק בבני אדם ומתרכזת בהם. כל ביקורת סביבתית חייבת להיגזר מהיחס שבין הנושא הסביבתי הנדון לבין בני האדם.

180 ראו לעיל סעיפים ג.2(ב) ו-ד.3.

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

עד כה הצגתי פרשנות של הפרפקציוניזם התומכת בטענה שלפיה הפרפקציוניזם מגלה רגישות לעניינים סביבתיים, וכי המדינה הפרפקציוניסטית מחויבת להגנה סביבתית רחבה יחסית, ולפיתוח בר קיימא. ניתן להתנגד לפרשנות זו ולטעון כי ממאפייני הפרפקציוניזם צריכה לעלות דווקא תמיכה בעמדות אנטי-סביבתיות. בפרק זה אציג התנגדות כזו, ואראה מדוע יש לדחותה ומדוע הפרשנות האנטי-סביבתית שהיא מציעה פחות סבירה מן הפרשנות הסביבתית.

1. ההתנגדות – פרשנות אנטי-סביבתית של הפרפקציוניזם

לפי ההתנגדות המוצעת לפרשנות הסביבתית שהובאה בפרק הקודם, לשם קיום מגוון הולם של אפשרויות הבחירה יש צורך לעודד את הקדמה והפיתוח הכלכלי, ושמירה על הסביבה דווקא פוגעת בתהליכים אלה ומעכבת אותם. לכן הסביבתנות פוגעת בקיום של מגוון אפשרויות כזה ואף מביאה לצמצומו. מכאן ששמירה על הסביבה מפריעה ליישם את אידאל האוטונומיה והיא מנוגדת לפרפקציוניזם. השאיפות הפרפקציוניסטיות לקיים מצב של רווחה ומגוון הולם של אפשרויות בחירה יושגו באופן מוצדק דווקא באמצעות פיתוח ומודרניזציה, גם כאשר אלה פוגעים בסביבה. השגת יעדי הפרפקציוניזם כרוכה אפוא בפגיעה בטבע ולא בשימורו. במילים אחרות, הפרפקציוניזם הוא למעשה תפיסה אנטי-סביבתית.

על פי קו מחשבה זה ניתן לראות את הדוגמאות שמביא רו, "האדם כבור" ו"האישה הנרדפת" המוזכרות למעלה,¹⁸¹ כמשלים המתארים את המצב האנושי בעידן הטרום תעשייתי. בעידן זה בני האדם היו עסוקים בעיקר בהישרדות ובעבודות כפיים קשות, ולא עמדו לפנייהם אפשרויות בחירה רבות בהשוואה לאלה הקיימות לנו כיום. הפיתוח הכלכלי והתעשייתי וניצול משאבי הטבע הכרוך בכך, "הוציא את האדם מן הבור" והפך את האדם מ"נרדף" העסוק בבריחה מחיות טרף ובהישרדות לאדם אוטונומי אשר בפניו מגוון גדול של אפשרויות בחירה. לפי פרשנות זו, התסריט שהביאו דווראדו וווד בדבר "בני האדם בבור התעשייתי" שגוי מיסודו.¹⁸² דווקא כיבוש הטבע, פיתוח ובינוי דוחקים הצדה את הסביבה הטבעית שהיא בבסיסה עוינת ומאיימת. חיות טרף וסכנות אחרות מאיימות בה על יכולתו של האדם להתקיים בביטחון. הסביבה הטבעית יכולה להיות גם מדבר צחיח ו"שימון". בסביבות טבעיות מעין אלה ודאי שמידת האוטונומיה של האדם מוגבלת מאוד. רק כיבוש הסביבה הטבעית, תרבות שלה, יישובה והפרחתה יגדילו את מספר

181 ראו לעיל סעיף ד.1.

182 תסריט "הבור התעשייתי" אוזכר לעיל בסעיף ד.1. ראו גם Davradou & Wood, לעיל ה"ש 89, בעמ' 74-77.

אפשרויות הבחירה הנגישות לאדם, ויגדילו את הסיכוי כי בני האדם יהיו מרוצים מתמונת חייהם.¹⁸³

יוצא כי הפרפקציוניזם מנוגד לתפיסת רווחה המבוססת על רומנטיות בנוגע לטבע, או לתפיסה שעלתה בעקבות הסביבתנות הרואה בטבע כמיטיב (benevolent nature).¹⁸⁴ לפי תפיסה זו, המצב הטבעי הוא מצב טוב ובטוח יחסית, ואילו ההתערבות האנושית והטכנולוגית שבו היא שמפרה את האיזון הטבעי ויוצרת סכנות – מה שמוביל להעדפה של אי-התערבות בטבע ושמירתו במצבו הטבעי בהתאם לעקרון הזהירות המונעת.¹⁸⁵ לעומת זאת, הפרפקציוניזם מוביל דווקא להתערבות בטבע, שינויו וכיבושו על ידי האדם. שכן הפרפקציוניזם יוכל להגשים את יעדיו רק בעזרת הקדמה והמודרניזציה.

2. דחיית ההתנגדות

עתה עולה השאלה אם התנגדות כזו לפרשנות הסביבתית של הפרפקציוניזם סבירה, ואם יותר מתקבל על הדעת לפרש את הפרפקציוניזם כתאוריה אנטי-סביבתית. אטען כי ההתנגדות אינה סבירה ואינה מתאימה לתאוריה הפרפקציוניסטית בכללותה, וכי הפרשנות הסביבתית שהוצגה בפרק הקודם עדיפה. להלן כמה טעמים לכך.

(א) דיכוטומיה בין פיתוח לשימור

ההתנגדות מניחה כי קיים קונפליקט בין פיתוח המשפר את רווחת האדם ואת מידת האוטונומיה שלו לבין הגנה על הסביבה, וטוענת כי בקונפליקט זה הפרפקציוניזם יעדיף את הפיתוח. שכן ההיסטוריה מראה שתהליך המודרניזציה אשר פגע קשות בטבע הגדיל לעין ערוך את רווחת האדם וטווח האפשרויות העומדות בפניו. לכן על מנת להמשיך ולשפר את תנאי האוטונומיה והרווחה, יש להמשיך בתהליך הקדמה והמודרניזציה חרף המחיר הסביבתי שבו הוא כרוך.

לא כולם יסכימו עם הנגדה דיכוטומית בין פיתוח לשם הגדלת רווחתו של האדם לבין שימור. ראשית, יש שיאמרו כי הגדלת החירות שמביא הפיתוח אינה מבטלת את תלות האדם בטבע, וכי הקדמה נובעת מהאילוצים האובייקטיביים שמציב הטבע ומתמודדת עמם.¹⁸⁶ לכן תהליך הפיתוח צריך לשאוף שלא להגדיל אילוצים אלה, אלא להפיק מהמשאבים הטבעיים את המרב מבלי לכרות את הענף שעליו הוא יושב. שנית, לפיתוח,

183 על אודות תפיסת הטבע הפראי כעוין במשך ההיסטוריה והשתנות תפיסת הטבע מבחינה זו החל מהמאה התשע-עשרה ראו: MARK SAGOFF, THE ECONOMY OF THE EARTH 127 (1988); Roderick Nash, WILDERNESS AND THE AMERICAN MIND 23–24 (3rd ed. 1982); William Cronon, *The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature*, 1 ENVIRONMENTAL HISTORY 7, 8–9 (1996).

184 Sunstein, לעיל ה"ש 35, בעמ' 1009.

185 שם. את ההסבר לגבי עקרון הזהירות המונעת ראו לעיל ה"ש 35.

186 יפתח גולדמן רוסו: **הקדמה כמלכודת** 39–51 (2010).

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

למודרניזציה ולקדמה יכולים להיות גם היבטים שליליים באשר להשפעתם על חירות האדם. למשל, נטען כי "הקדמה מתממשת בהיסטוריה כתהליך של שעבוד ושל ניכור מעמיקים והולכים".¹⁸⁷ ייתכנו סוגים שונים של פיתוח, שבהם גם פיתוח שיקטין את טווח האפשרויות בטווח הרחוק, פיתוח שלא ייטיב עם מצבה של חלק מהאוכלוסייה, או פיתוח מיותר שלא יגדיל את מידת האוטונומיה ויפגע בסביבה ללא כל הצדקה. אם כן, לא נכון לומר בפשטות כי הפיתוח מגדיל את אפשרויות הבחירה כפי שטוענת ההתנגדות. ההתנגדות מניחה כי תהליכי פיתוח תמיד יגדילו את רווחת האדם, ולכן תמיד יעלו בקנה אחד עם הפרפקציוניזם, וטעות בידה.

(ב) פיתוח ללא התערבות מדינתית

ההתנגדות אינה סבירה גם משום שנראה כי היא מניחה שתהליך הפיתוח מתקדם באופן אוטומטי, וככל לא מובאת בחשבון האפשרות שלפיה יש צורך בהכוונת תהליך זה על ידי המדינה. מדינה המתנהלת לפי עקרונות פרפקציוניסטיים צריכה לדאוג לכך שיתחוללו סוגי פיתוח מסוימים, והיא אינה יכולה להרשות לעצמה לתת לקדמה להתפתח ללא כל הכוונה. עליה לכוון את הפיתוח לכיוון הרצוי, המממש את הטוב, כך שטווח אפשרויות בחירה בעלות ערך יגדל ויהיה נגיש לכלל האזרחים. אפרט טענה זו בשני סעיפים. הסעיף הראשון יעסוק במחויבות המדינה הפרפקציוניסטית להנהיג פיתוח המתחשב בסופיות המשאבים תוך כדי דאגה לצמצום הפערים הסוציו־אקונומיים. הסעיף השני יראה כיצד המחויבות הפרפקציוניסטית מכוונת את הפיתוח באופן שיביא לגידול מספרי ואיכותי של האפשרויות.

(1) פיתוח, סופיות המשאבים ופערים סוציו־אקונומיים

קיימת הסכמה רחבה שלפיה פגיעת האדם בטבע גרמה וממשיכה לגרום לירידה הולכת וגדלה ברמת ה"שירותים" שהטבע מסוגל לספק לאדם. בנוסף, ככל שהאדם לא ישכיל לנהוג במשאבי הטבע באופן מקיים, תלך רמת ה"שירותים" הללו ותורד. אמנם יש הסבורים כי ניתן להמשיך ב"עסקים כרגיל", כי הבעיות הסביבתיות יסתדרו מעצמן, וכי המחסור במשאבים יפתר תמיד על ידי חדשנות טכנולוגית אשר תהפוך את המושג "כושר נשיאה" לחסר משמעות.¹⁸⁸ אולם אופטימיזם כזה מהווה עמדת שוליים, וקיימת הסכמה רחבה שלפיה יש לפעול כדי להתמודד עם בעיות סביבה, לרווחת האדם.¹⁸⁹

187 שם, בעמ' 125.

188 ראו למשל JULIAN L. SIMON & HERMAN KAHN, THE RESOURCEFUL EARTH: A RESPONSE TO GLOBAL 2000 45 (1984); JULIAN L. SIMON, THE ULTIMATE RESOURCE 2 (1996); TERRY L. ANDERSON & DONALD R. LEAL, FREE MARKET ENVIRONMENTALISM 3 (2001).

189 עדות להכרה הרחבה בצורך לפעול להתמודדות עם בעיות סביבה ניתן למצוא בעיסוק הפוליטי הבין־לאומי ההולך וגובר בעניינים סביבתיים ואקולוגיים. עד סוף שנות השישים

תהליך הפיתוח יחרוג מעקרונות הפרפקציוניזם אם הוא יושתת על שאיפה לצמיחה כלכלית אינסופית בדמות צמיחה פיזית של השוק, מבלי להתחשב בסופיות המשאבים שבכדור הארץ. פיתוח כזה יחמיר את מסגרת האילוצים הטבעיים האובייקטיביים. הדבר יגרום להגברת התחרות, השעבוד, הניכור והפערים הסוציו-אקונומיים וחוזר חלילה. תהליך כזה עשוי להוביל את האנושות לעתיד טרגי שיתנפץ אל מול סופיות המשאבים בכדור הארץ. נראה אפוא כי הפרפקציוניזם אמור לתמוך בצמיחה כלכלית אשר תיעשה באמצעות פיתוח איכותי ושיפורים טכנולוגיים מבלי להגדיל את היקפו הפיזי של השוק מעבר להיקף בר קיימא.¹⁹⁰

תהליך פיתוח המתקדם באופן עיוור עשוי לחרוג מעקרונות פרפקציוניסטיים כאשר נוצר מצב שבו חלק ניכר מהאפשרויות החדשות שיצר (בהנחה שהן בעלות ערך) לא ניתנות למימוש בפועל על ידי בני אדם רבים. מצב כזה עשוי להתרחש בעיקר כאשר הפיתוח מתקדם בהיעדר כל מדיניות רווחה, או בהיעדר מדיניות בעלת נטייה שוויונית כלשהי, אשר תבטיח רווחה מסוימת גם לשכבות הסוציו-אקונומיות הנמוכות. כאשר הפיתוח מוביל לפערים סוציו-אקונומיים גדולים, אזרחים רבים מוצאים עצמם טרודים בהשרדות כלכלית יומיומית, עובדים שעות רבות מאוד, וטווח האפשרויות הנגיש להם בפועל מצומצם יחסית. מקובל לחשוב כי ניתן לפתור קושי זה באמצעות מודלים סוציאלי-דמוקרטיים, כמו בארצות סקנדינביה, המשלבים קפיטליזם עם "רשת הצלה" (safety net) נדיבה למדי. מודלים אלו נראים תואמים לליברליזם הפרפקציוניסטי של רוז, אף שאינם עולים בקנה אחד עם הטענה שלפיה הליברליזם הפרפקציוניסטי אינו מאפשר "לקדמה להתפתח ללא הכוונה".

הייתה התעלמות בדיפלומטיה הבינ-לאומית מהמצב האקולוגי העולמי. בתחילת שנות השבעים נושאים סביבתיים והמשבר האקולוגי החלו לתפוס מקום חשוב בפוליטיקה הבינ-לאומית. המשבר האקולוגי הפך אז למקביל בחשיבותו לסוגיות מרכזיות בפוליטיקה הבינ-לאומית דוגמת נשק גרעיני ופיתוח כלכלי. ראו OPHULS, לעיל ה"ש 1, בעמ' 216. מאז הוועידה הבינ-לאומית הראשונה שערך האו"ם בשנת 1972 בענייני סביבה (ועידת סטוקהולם) פעילותו הסביבתית של האו"ם התפתחה מאוד, באופן המשקף את הדאגה הבינ-לאומית הרחבה ואת הקונצנזוס כי על האנושות לפעול, על מנת להתמודד עם בעיות סביבתיות. תמיכה בצמיחה כלכלית כזו מאפיינת את תומכי הכלכלה האקולוגית (להבדיל מתומכי הכלכלה הסביבתית) דוגמת הרמן דיילי. לפי דיילי, הנחת היסוד של הכלכלה צריכה להיות סופיות המשאבים בכדור הארץ. לכן צמיחה אינסופית בהיקף הפיזי של השוק אינה אפשרית, וגודלו הפיזי של השוק צריך להישאר קבוע (steady-state economy). השימוש במשאבים הטבעיים צריך שלא לעבור את המידה המונעת את התחדשותם הטבעית, ובמסגרת גודלו הפיזי הנתון של השוק ניתן לקדם פיתוח כלכלי איכותי. הפיתוח יעסוק בשיפורים טכנולוגיים בעזרתם יוכל האדם להגדיל את היתרונות שהוא מפיק מכמות נתונה של משאבים מבלי לפגוע ביכולת ההתחדשות הטבעית שלהם. להרחבה על אודות תפיסת הכלכלה האקולוגית של דיילי ראו Herman E. Daly, *The Perils of Free Trade*, 269(5) SCI. AM. 50 (1993); Herman E. Daly, *Economics in a Full World*, 293(3) SCI. AM. 100 (2005); Herman E. Daly, *Elements of Environmental Macroeconomics*, in *ECOLOGICAL ECONOMICS: THE SCIENCE AND MANAGEMENT OF SUSTAINABILITY* 32 (Robert Costanza ed., 1991); HERMAN E. DALY, *TOWARD A STEADY-STATE ECONOMY* (1973).

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

אטען כי הפתרון הסוציאלי-דמוקרטי של "רשת הצלה" אינו פתרון שלם, והוא אינו מספיק כדי להפוך את המדינה לתואמת לפרפקציוניזם של רו. אמנם נראה כי רשת הצלה כזו מספיקה כל עוד לא חושבים גם על ההיבט הסביבתי. אך אם הכלכלה ופעילות השוק לא יפעלו באופן בר קיימא, המשאבים ילכו וידלדלו, ובעתיד לא יהיו למדינה מקורות לספק לאזרחיה רשת הצלה. אז יחלו להיווצר פערים סוציו-אקונומיים והאפשרויות הנגישות לשכבות החלשות יצטמצמו. הפרפקציוניזם אכן מתיישב עם מודלים סוציאלי-דמוקרטיים, כמו בארצות סקנדינביה, המשלבים קפיטליזם עם "רשת הצלה", אך אין הוא יכול להסתפק בכך. על מנת להבטיח כי יוכל לעמוד במחויבותו הפרפקציוניסטית כלפי הדורות הבאים, עליו להתערב בפעילות השוק החופשי ולכוונה כך שתתקדם באופן בר קיימא.

(2) גידול מספרי וגידול איכותי של האפשרויות

לא זו בלבד שהתאוריה של רו אינה תומכת בכל סוג של פיתוח, אלא שהפרפקציוניזם הרזיאני אינו קורא להשגת מגוון אפשרויות הבחירה ותו לאו, והוא אינו תומך בהגדלתו באופן שרירותי.¹⁹¹ רו עמד על חשיבות קיומן של אפשרויות שונות זו מזו באופן מהותי, להבדיל מאפשרויות זהות או דומות. שכן בחירה בין מאות אפשרויות זהות איננה בחירה,¹⁹² ומגוון אפשרויות שהן כמעט זהות זו לזו אינו באמת מגוון.¹⁹³ הקדמה מביאה אפשרויות חדשות רבות הדומות זו לזו ולכן אינן יכולות להיחשב מבחינת הפרפקציוניזם גידול אמתי במגוון האפשרויות. למשל, אפשר לומר שסוגים שונים של הנדסת מחשבים הדומים זה לזה מבחינות רבות, אינם באמת מגוון אפשרויות. לכן, אם "גידול" כזה במגוון האפשרויות בא על חשבון אפשרויות אחרות, הדבר אינו תואם את קו המחשבה הפרפקציוניסטית. אם כן, מנקודת מבט פרפקציוניסטית, פיתוח המקיים מגוון אפשרויות בעלות ערך ואף מגדיל אותו הוא טוב ורצוי כל עוד מדובר במגוון אמתי של אפשרויות שונות מהותית זו מזו. המדינה צריכה אפוא לכוון את הפיתוח להשגת יעד זה. בנוסף, פיתוח עיוור ללא כל הכוונה עשוי להיות ריק מבחינה איכותית או ערכית באופן שאינו תואם ערכים פרפקציוניסטים. עיקרה של התקדמות "אוטומטית" המונעת מכוחות השוק בלבד הוא צבירה כמותית של ידע טכני והנדסי, שכלול הטכנולוגיה, צמיחת הכלכלה וצבירת הון. פיתוח כזה אולי ייעל את התפוקה מכמות משאבים נתונה, אך יגדיל את צריכת המשאבים הכללית, ויעשה במשאבים הטבעיים גם שימוש בלתי-מקיים. לעתים תהליך

191 אזכיר בהקשר זה את הצעתי שלפיה הפרפקציוניזם למעשה קורא להגדלה מקסימלית בת קיימא של מספר אפשרויות הבחירה שהן בעלות ערך. לפירוט ראו לעיל סעיף ד.6.

192 RAZ, לעיל ה"ש 49, בעמ' 375.

193 מגוון של אפשרויות כמעט זהות אינו מהווה כר המאפשר לבני אדם לממש טווח רחב של יכולות ונטיות פנימיות שונות. רק קיום מגוון של אפשרויות בחירה שונות באמת ייצור תנאי אוטונומיה לאינדיבידואלים השונים זה מזה בנטיותיהם הפנימיות ובכישרונותיהם, ויהווה תשתית רחבה למימוש מלא של ערך האוטונומיה. ראו שם.

פיתוח כזה יתקדם ויפגע בטבע מעבר למידה הנדרשת, ולא לשם סיפוק צרכים אמתיים או צרכים בעלי ערך מנקודת מבט פרפקציוניסטית.

3. סיכום ביניים

לא ניתן להתייחס לפיתוח, לקדמה ולמודרניזציה באופן כללי ופשוט, וודאי שמנקודת מבט פרפקציוניסטית לא ניתן לתת לקדמה להתפתח באופן "אוטומטי" וללא כל התערבות והכוונה מטעם המדינה. תכנון כיוונה של הקדמה הוא עניין מורכב, ויש להתאימו למאפייני הפרפקציוניזם ויעדיו. יש לבחון אם המדינה מכוונת תהליך זה אל הטוב הפרפקציוניסטי, או שמא התהליך מתקדם מעצמו, מדלדל את המשאבים ופוגע במעמדם היחסי של חלק מהאזרחים שאינם זוכים ליהנות מתנאי אוטונומיה. יש לבחון אילו ערכים משקף הכיוון שבו הפיתוח והקדמה פועלים. מעל לכול יש לשאול אם הפיתוח והקדמה מובילים למגוון הולם של אפשרויות הבחירה באופן מקיים לאורך זמן, או שמא הם מובילים למגוון זמני בלבד אשר לא יחזיק מעמד בטווח הזמן הרחוק, ככל שיידלדלו המשאבים העומדים בבסיסם.

1. סוף דבר

הביקורת הסביבתית שהוטחה כלפי הליברליזם אינה נכונה בנוגע לפרפקציוניזם הרזיאני. הראיתי כי הפרפקציוניזם מגלה רגישות לבעיות סביבה, וכי המדינה הפרפקציוניסטית לא רק צריכה לאפשר את קידום איכות הסביבה, אלא מחויבת לפעול באופן מקיים. הצבעתי על מרכיבים בתאוריה הפרפקציוניסטית שמהם עולה המחויבות הסביבתית שלה. המרכיב היסודי שבהם הוא אידאל האוטונומיה האישית, שממנו נגזרת חובת המדינה לקיים תנאים סביבתיים מתאימים הנחוצים למימוש בהווה ובדורות הבאים, ולמעשה לפעול באופן בר קיימא. כמו כן, המדינה מחויבת לקיים תנאים סביבתיים הולמים אשר יאפשרו ויקלו על האדם להשיג חיי רווחה.

הראיתי כי לגרסה של רז לעקרונות הנזק יש משמעות סביבתית רבה, והוא מטיל על המדינה חובות רחבות בהרבה מעקרונות הנזק של מיל, זאת הן באופן כללי והן בתחום הסביבתי. לפי הגרסה של רז לעיקרון זה, אם לא מתקיימים תנאי סביבה המאפשרים אוטונומיה מלאה, המדינה מחויבת לכפות על הפוגעים בסביבה להפסיק את פעילותם הפוגענית או לכפות אופני פעולה שיתרמו לשיפור איכות הסביבה. בנוסף, הצעתי כי תפיסת הזכויות הקולקטיביות של רז מספקת הגנה סביבתית רחבה ועמוקה יותר מתאוריות המתמקדות רק בזכויות הפרט, באשר היא מטילה על המדינה חובה לספק טובין קולקטיביים, וטובין סביבתיים הם בדרך כלל קולקטיביים מטבעם. בנוסף, הראיתי כי חובת המדינה לעודד תפיסות תקפות של הטוב ולרפות את ידי מי שמקדם את הרע היא בעלת חשיבות מבחינה סביבתית. אף שרז אינו מגדיר מהו "טוב" ומשמעות המושג מעורפלת משהו, טענתי כי איכות סביבה טובה מהווה "טוב" פרפקציוניסטי, וכי המדינה מחויבת

התאוריה הפרפקציוניסטית של יוסף רו ומחשבה סביבתית:

האם ייתכן פרפקציוניזם סביבתי, ואם כן – כיצד?

לפעול להשגתה. הצעתי כי הפרפקציוניזם מוביל למעשה לשאיפה להגדלה מספרית מקסימלית בת קיימא של אפשרויות בעלות ערך. לבסוף, הראיתי כי תפיסת החירות של רו מובילה לנטייה להעדיף מימושים של החירות הטובים מבחינה סביבתית על פני כאלה שמזיקים לסביבה.

טענתי כי המדינה הפרפקציוניסטית צריכה לכוון את תהליך הפיתוח והקדמה, והיא איננה יכולה לאפשר להם להתקדם באופן עיוור או "אוטומטי". הכוונה זו צריכה להיעשות בהתאם למחויבות הכללית של הפרפקציוניזם לפיתוח בר קיימא וליעדים פרפקציוניסטים נוספים. בכלל זה הפיתוח הפרפקציוניסטי צריך לשאוף לצמיחה כלכלית מבלי לדלדל את המשאבים הטבעיים ומבלי להרחיב את ההיקף הפיזי של השוק מעבר להיקף בר קיימא. בנוסף, עליו לכוון את תהליך הפיתוח באופן שיביא להגדלה מספרית של אפשרויות הבחירה בעלות הערך, ולהגן על הבסיס הטבעי הנחוץ לקיומן של אפשרויות בחירה שונות זו מזו באופן מהותי – שונות הנחוצה למימוש האוטונומיה של אינדיבידואלים בעלי נטיות פנימיות וכישרונות שונים.

הצגתי מתווה כללי וראשוני של פרשנות התאוריה הפרפקציוניסטית כתאוריה המתאימה להכרח שבהתמודדות עם בעיות סביבה במאה העשרים ואחת. זו אכן אמירה כללית. שכן עשייה סביבתית יכולה להיעשות באופנים שונים, לשם השגת מטרות סביבתיות מגוונות ולהגשמת ערכים שונים מבחינה חברתית וסביבתית. נראה אפוא כי יש מקום לעוד עבודה מחקרית רבה על מנת לפתח באופן מפורט ומדויק יותר את מאפייני הסביבתנות הפרפקציוניסטית ואת השלכותיה על המדיניות הסביבתית והמשפט הסביבתי. אני תקווה כי מאמר זה יהווה בסיס והשראה להמשיך את המחקר בכיוון זה.